

UiO • Det juridiske fakultet

Force majeure i NF 07

Kandidatnummer: 679

Leveringsfrist: 25. april 2014

Antall ord: 17 786

Innholdsfortegnelse

1	INNLEDNING.....	1
1.1	Tema og problemstilling	1
1.2	Begrepsbruk	2
1.3	Avgrensninger.....	2
1.4	Rettskilder og metode	4
1.5	Det videre opplegget	6
2	GRUNNVILKÅR OM HENDELSE UTENFOR KONTROLL.....	8
2.1	Innledning	8
2.2	Den generelle definisjonen i NF – betydning for tolkningen?.....	8
2.3	Krav til hendelsen	10
2.3.1	Forholdet mellom hendelse i art. 1.8 og hindring i kjøpsloven § 27	10
2.3.2	Må hendelsen skje brått?	11
2.3.3	Hvor vanskelig må det være å oppfylle?	12
2.4	Kontrollvilkåret.....	15
2.4.1	Grensen for leverandørens kontrollområde	15
2.4.2	Underleveranser innenfor og utenfor kontroll	19
2.5	Forholdet til force majeure-lignende situasjoner	24
2.5.1	I randsonen av art. 28	24
2.5.2	Offentlige myndigheters krav	25
2.5.3	Bristende forutsetninger og avtaleloven § 36	27
2.5.4	Hardshipklausuler	29
3	SUBJEKTIVE VILKÅR	31
3.1	Innledning	31
3.2	"Ikke burde ha forutsett"	31
3.2.1	Utgangspunkt om hva man bør forutse.....	31
3.2.2	Betydningen av ulik ordlyd i norsk og engelsk versjon av art. 1.8	32
3.2.3	Betydningen av ulik ordlyd i art. 1.8 og kjøpsloven § 27	33
3.3	"Overvinne eller avverge virkningene av"	36

3.3.1	Et vanskelig vilkår	36
3.3.2	Offergrensen	37
4	TYPETILFELLER	40
4.1	Innledning	40
4.2	Uvær og naturkatastrofer	40
4.3	Krig	44
4.4	Streik	46
4.5	Teknisk svikt	49
5	VIRKNINGER AV FORCE MAJEURE.....	51
5.1	Innledning	51
5.2	Varslingsplikt og krav om endringsordre.....	51
5.3	Risikofordeling	52
5.3.1	Virkning på fremdriftsplanen	52
5.3.2	Virkning på omkostningene.....	53
5.4	Samvirkende årsaker	54
5.4.1	Kravet til årsakssammenheng og bevisbyrde	54
5.4.2	Force majeure inntreffer etter allerede oppstått forsinkelse	54
5.4.3	Force majeure inntreffer samtidig med annen hindring	55
5.5	Forholdet til NF art. 29	56
6	KONKLUSJONER.....	57
7	KILDER.....	59
7.1	Standardkontrakter	59
7.2	Lover og traktater.....	60
7.3	Forarbeider.....	60
7.4	Rettspraksis og ekspertavgjørelser	60
7.5	Litteratur	61
7.6	Andre kilder	63

1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Oppgavens tema er reguleringen av force majeure i Norsk Fabrikasjonskontrakt 2007 (NF 07).

NF 07 er en standardkontrakt fremforhandlet mellom Statoil ASA, Norsk Hydro ASA og Norsk Industri for bruk ved fabrikasjon av større komponenter til petroleumsvirksomheten på norsk kontinentalsokkel. Partene har forpliktet seg til å benytte standarden dersom en kontrakt om fabrikasjon inngås mellom et av de to oljeselskapene og en av Norsk Industris medlemsbedrifter.¹ Standarden blir i stor utstrekning også benyttet av andre oljeselskaper og leverandører ved tilvirkning av komponenter og moduler til petroleumindustrien, men da gjerne med et større innslag av individuelle tilpasninger.²

Force majeure kommer fra fransk og kan direkte oversettes med "større styrke". Språklig sett er force majeure en uforutsett hendelse som ikke kan avverges.³ Den juridiske tilnærmingen har tradisjonelt vært utenfrakommende, ekstraordinære og for partene uberegnelige begivenheter, som brann, krigsutbrudd, naturkatastrofe eller streik.⁴ Den normale virkningen av force majeure er at kontrakten ikke gjennomføres som forutsatt. Dersom vilkårene i kontraktens regulering av force majeure er oppfylt, vil kontraktsparten som er rammet av den ekstraordinære hendelsen bli løst fra sin opprinnelige kontraktsforpliktelse. Force majeure er med det et unntak fra utgangspunktet i norsk rett om at debitor har risikoen for egen oppfyllelse og at oppfyllelessvikt normalt er et kontraktsbrudd.

I NF 07 er reguleringen av force majeure todelt. Virkningene av force majeure er angitt i art. 28, mens definisjonen av force majeure fremgår av art. 1.8. Utgangspunktet for oppgaven er art. 28.1, som lyder som følger:

¹ NF 07 Protocol, nr. 1.

² Kaasen (2006) s. 19, Tørum (2010) s. 158

³ Store norske leksikon (2012)

⁴ Hagstrøm (2011) s. 278-279

"Ingen av partene skal anses for å ha misligholdt en forpliktelse etter Kontrakten i den utstrekning han kan godtgjøre at overholdelse av den er blitt forhindret på grunn av Force Majeure."

De materielle vilkårene for hva som er "Force Majeure" etter art. 28.1, følger av art. 1.8:

"Force Majeure betyr en hendelse utenfor en parts kontroll som han ikke burde ha forutsett da Kontrakten ble inngått og som han heller ikke med rimelighet kan ventes å overvinne eller avverge virkningene av."

Oppgavens rettslige problemstilling er hvor grensene går for hva som er en force majeure-hendelse etter NF 07 art. 28, jf. art. 1.8, og hva som er de sentrale virkningene av at det inntrer en hendelse som kvalifiserer som force majeure før levering.

1.2 Begrepsbruk

Partene i NF 07 er "Selskapet" og "Leverandøren", jf. art. 1.22 og art. 1.14. Selskapet i kontrakten er operatøren som opptrer på vegne av rettighetshavergruppen.⁵ Selskapet er bestiller av kontraktsgjenstanden som leverandøren etter art. 1.12 skal levere. Jeg vil anvende begrepene *selskap* og *leverandør* i tråd med definisjonene i art. 1 i NF 07.

Med *begrepet* force majeure sikter jeg til definisjonen i art. 1.8. *Reguleringen* brukes som uttrykk på summen av innholdet i art. 28 og art. 1.8.

Alle henvisninger til NF i fremstillingen gjelder NF 07, med mindre annet årstall er oppgitt.

1.3 Avgrensninger

Tittelen på oppgaven er force majeure i NF 07. Andre standardkontrakter i offshorenæringen på norsk sokkel, som Norsk Totalkontrakt (NTK), Norsk Totalkontrakt Modifikasjon (NTK MOD) og Norwegian Subsea Contract (NSC), faller dermed utenfor det oppgaven tar sikte på

⁵ Kaasen (2006) s. 73-74

å behandle. Disse kontraktene vil ikke bli drøftet særskilt, men der de kan bidra til å belyse enkelte problemstillinger i oppgaven, vil jeg trekke dem inn som støtteargumenter i analysen.

Force majeure-reguleringen i NF er gjensidig og omfatter alle forpliktelser partene har etter kontrakten, jf. art. 28.1. Fra dette vide utgangspunktet er det gjort enkelte avgrensninger i fremstillingen.

Oppgaven er for det første avgrenset til force majeure som oppstår før levering etter art. 19, hvilket innebærer at jeg ikke behandler spørsmålet om utbedringsplikt etter art. 25 for mangler som skyldes force majeure. Avgrensningen skyldes at regulering av fremdriften i arbeidet er et gjennomgående trekk ved NF. Leverandørens rett til å kreve justering av fremdriftsplanen i henhold til art. 28.3 tredje ledd fremstår med det som den mest sentrale virkningen av force majeure.

Videre er det gjennomgående perspektivet i fremstillingen at det er leverandøren som påberor force majeure. I likhet med avgrensningen ovenfor har dette sammenheng med selskapets sterke interesse i at leverandøren holder oppsatt fremdriftsplan. Selskapet vil gjerne bestride et krav om fristforlengelse på grunn av force majeure for å unngå en forskyvning i fremdriften. Leverandørens viktigste interesse er å få vederlaget betalt etter kontrakten, og uten dagmulkt som følge av forsinkelse, jf. art. 24.2. Partenes grunnleggende interesser i kontraktsforholdet medfører at tvister om grensene for force majeure er mest praktisk under den nevnte synsvinkel.

Varslingsregelen i art. 28.3 og henvisningen til endringsreglene i art. 28.3 vil kun kommenteres kort, da innholdet i bestemmelsene ikke har betydning for en analyse av selve begrepet force majeure, som er kjernen i oppgaven. Av samme grunn behandles ikke oppsigelsesadgangen i art. 28.4 og uferdig levering etter art. 28.5.

Oppgaven er utelukkende en analyse av force majeure i hovedkontrakten mellom operatøren og dennes direkte kontraherende leverandør. For ordens skyld påpekes at fremstillingen vil ha gyldighet ut over hovedkontrakten gjennom bruk av såkalt "back-to-back" i underkontrakten, idet forståelsen av force majeure vil være den samme uansett hvilket nivå i kontraktskjeden man befinner seg på.

1.4 Rettskilder og metode

Oppgaven bygger på alminnelig norsk juridisk metode.

Det følger av NF art. 37.1 at kontrakten skal være undergitt og fortolkes i samsvar med norsk rett. Dette innebærer at norske preseptoriske og deklaratoriske kontraktsregler gjelder, det samme med norske tolkningsprinsipper.⁶ Utgangspunktet for kontraktstolkning i norsk rett er det objektive tolkningsprinsipp, med fastsetting av innholdet etter en naturlig språklig forståelse av ordlyden. Der det foreligger en felles oppfatning av avtalens innhold, vil denne gå foran ordlyden.⁷

Det er vanskelig å påvise en felles partsoppfatning i et såkalt "agreed document" som NF. Det er få kilder til forhandlingspartenes syn, og forhandlingspartene er heller ikke de samme som kontraktspartene.⁸ Tidligere versjoner av standarden kan for enkelte problemstillinger gi en antydning om forhandlingspartenes vilje og dermed bidra til forståelsen av en bestemmelse, jf. for eksempel punkt 2.2 under. Det generelle utgangspunkt for tolkningen av et *agreed document* er likevel at det må legges særlig vekt på ordlyden. Dette er i tråd med Høyesteretts uttalelse i Rt. 2010 s. 1345 om at det må foreligge sterke grunner for å fravike ordlyden i kontrakter mellom profesjonelle parter, særlig der spørsmålet er regulert av "standardkontrakter som er blitt til ved forhandlinger mellom interesseorganisasjoner".⁹

Definisjonen i art. 1.8 er så generelt formulert at det kan være vanskelig å fastlegge innholdet i vilkårene kun ut fra ordlyden. Det er derfor nødvendig å ta stilling til spørsmålet om hvilken bakgrunnsrett man kan støtte seg på i tolkningen, herunder om kjøpsloven er relevant bakgrunnsrett for NF. Spørsmålet er særlig relevant for en oppgave om force majeure i NF, hvor definisjonen har klare fellestrekk med kontrollansvaret i kjøpsloven § 27 første ledd annet punktum.

⁶ Kaasen (2006) s. 872

⁷ Woxholth (2012) s. 351

⁸ Kaasen (2006) s. 54-55

⁹ Rt. 2010 s. 1345, premiss 59

Spørsmålet om kjøpsloven som relevant bakgrunnsrett for NF og NTK har vært diskutert i juridisk teori, og det gjennomgående synspunktet er at kjøpslovens deklarasjoniske regler kan komme til anvendelse der løsningen ikke fremgår klart av kontraktens ordlyd.¹⁰ Begrunnelsen er at kontraktene regulerer oppdrag om tilvirkning som faller inn under kjøpsloven § 2 første ledd første punktum der selskapet ikke leverer en vesentlig del av materialet.¹¹

Det er også diskutert om det har utviklet seg en egen praksis rundt fabrikasjon som bør få betydning ved tolkning og utfylling av kontraktsvilkårene.¹² For force majeure er det holdpunkter for å hevde at kjøpsloven og kontraktspraksis som relevant bakgrunnsrett er to sider av samme sak. Kjøpsloven § 27 gjennomfører FN-konvensjonen om kontrakter for internasjonale løsørekjøp (CISG) art. 79 (1) og (2). Fritaksvilkårene i kjøpsloven § 27 har fått stor betydning i kontraktspraksis i tolkningen av force majeure.¹³ I likhet med andre standardkontrakter og lovgivning er også art. 1.8 inspirert av kjøpsloven § 27, og hensynet til sammenheng innenfor kontraktsretten tilsier derfor at kontrollansvaret bør få betydning ved tolkningen av tilsvarende bestemmelser.¹⁴

Jeg vil gå nærmere inn på den konkrete betydningen av rettskildefaktorer til kjøpsloven § 27 i analysen av hvert enkelt vilkår i definisjonen i art. 1.8. Vekten av rettskildefaktorer til kontrollansvaret vil avhenge av om det aktuelle vilkåret er tilstrekkelig likt definert i kjøpsloven § 27 og NF art. 1.8 til at de kan tolkes i samsvar med hverandre.

Det er begrenset med rettspraksis til NF. Det finnes et fåtall avgjørelser fra domstolene, og enkelte voldgiftsavgjørelser er offentliggjort. Ekspertavgjørelser avsagt etter NF art. 16.3 er tilgjengelige via Petrius. Disse avgjørelsene har med få unntak blitt stående som endelige, og generelle uttalelser kan gi veiledning for tolkningen av kontraktsvilkårene.¹⁵ Veiledning for tolkningen kan også søkes utenfor praksis til standarden selv – de klare fellestrekkene med kontrollansvaret gjør at rettspraksis til kjøpsloven § 27 kan være av betydning for forståelsen

¹⁰ Kaasen (2006) s. 50 og s. 52, Mestad (1991) s. 235, Tørum (2007) s. 230-231

¹¹ Kaasen (2006) s. 52, Mestad (1991) s. 235, Tørum (2007) s. 231

¹² Kaasen (2006) s. 51 og 53, Tørum (2010) s. 157

¹³ Mikelsen (2011) s. 252

¹⁴ Mikelsen (2011) s. 260

¹⁵ Kaasen (2006) s. 57

av tilsvarende vilkår i art. 1.8. Likheter i reguleringen medfører at også rettspraksis om force majeure fra entrepriseretten kan være relevant for tolkningen. Et poeng i den forbindelse er at mange av problemstillingene for fabrikasjon til offshore og et byggeprosjekt på land vil være felles, og at Norsk Standard i stor grad har hentet inspirasjon fra NF ved utformingen og revisjoner av standardene for landentreprise.¹⁶ I hvilken grad definisjonene av force majeure skal forstås likt, vurderes nærmere i punkt 2.2.

Av juridisk teori er særlig Knut Kaasens *Petroleumskontrakter med kommentarer til NF 05 og NTK 05* og Ola Mestads *Om force majeure og risikofordeling i kontrakt* av interesse. Med unntak av små justeringer uten betydning for tolkningen er reguleringen av force majeure uforandret siden den første utgaven av NF fra 1987. Fremstillingene er derfor fortsatt relevante, selv om de omhandler henholdsvis NF 05 og NF 87. Likheter med force majeure i andre standardkontrakter samt kontrollansvaret har i tillegg ført til at teori om tilsvarende reguleringer har fått betydning for oppgaven.

1.5 Det videre opplegget

Hovedvekten av oppgaven ligger på analysen av vilkårene for force majeure. Den generelle definisjonen i art. 1.8 gir grunnlag for en rekke spørsmål knyttet til grensedragningen for hvilke hendelser som kvalifiserer. Den andre delen av oppgaven, virkningene av force majeure, er begrenset til en behandling av sentrale problemstillinger. Dette skyldes at virkningene kommer eksplisitt til uttrykk i art. 28 og derfor ikke krever en like grundig analyse som vilkårene.

Definisjonen av force majeure i art. 1.8 består av det som gjerne omtales som et objektivt og to subjektive vilkår.¹⁷ Det objektive vilkåret om at det må foreligge en "hendelse utenfor kontroll", er omtalt som det sentrale elementet i force majeure-begrepet i NF.¹⁸ Vilkåret er av den grunn gjenstand for en grundig analyse i del 2, hvor jeg vil ta stilling til hvilke krav som stilles til selve hendelsen og grensedragningen for leverandørens kontrollområde. En praktisk

¹⁶ Kaasen (2006) s. 47

¹⁷ Mestad (1991) s. 260-261, Kaasen (2006) s. 711 note 9

¹⁸ Kaasen (2006) s. 711, Mestad (1991) s. 260

viktig problemstilling i denne delen er hvilket ansvar leverandøren har for svikt hos en underleverandør.

I del 3 ser jeg nærmere på de to subjektive vilkårene i force majeure-begrepet, om at parten ikke burde ha forutsett hendelsen og heller ikke overvunnet eller avverget virkningen av den.

Hvert av vilkårene behandles for seg for å belyse innholdet i de enkelte begreper på best mulig måte. Det vil alltid være et samspill mellom de ulike elementene i en definisjon av force majeure,¹⁹ og for å fremheve sammenhenger i de konkrete drøftelsene har jeg valgt å løfte ut noen praktiske typetilfeller for nærmere analyse i del 4. Særlig praktisk er uvær som force majeure, herunder om dårlig vær overhodet kan kvalifisere og i så fall hvor mye som skal til. En aktuell underproblemstilling er hvilken innvirkning klimaendringer og mer ekstremvær har på terskelen for force majeure.

I del 5 av oppgaven vil jeg ta for meg de sentrale virkningene av at det foreligger force majeure. Problemstillingene er her knyttet til kravet om årsakssammenheng og bevisproblemer ved forsinkelse som skyldes force majeure og forsinkelse som skyldes parten selv.

¹⁹ Mestad (1991) s. 276

2 Grunnvilkår om hendelse utenfor kontroll

2.1 Innledning

I dette kapitlet behandles grensene for det grunnleggende vilkåret i art. 1.8 om at det må foreligge en "hendelse utenfor en parts kontroll" for at art. 28 skal kunne gjøres gjeldende.

Utgangspunktet for analysen er standardens definisjon av force majeure i art. 1.8. I motsetning til i en rekke andre sammenlignbare standardkontrakter er definisjonen generell og uten eksempler på relevante force majeure-situasjoner. I punkt 2.2 drøftes den tolkningsmessige betydningen av den generelle definisjonen i NF.

Punkt 2.3 og 2.4 er en nærmere analyse av kontrollvilkåret, henholdsvis hvilke krav som stilles til selve hendelsen og grensene for hendelser innenfor og utenfor partens kontrollområde. Her vil jeg også drøfte hvor grensen går for leverandørens ansvar for force majeure hos en underleverandør.

Avslutningsvis i kapitlet, i punkt 2.5, vil jeg analysere yttergrensene av art. 28 ved å drøfte forholdet mellom force majeure og beslektede former for kontraktsrevisjon.

2.2 Den generelle definisjonen i NF – betydning for tolkningen?

Definisjonen av force majeure i art. 1.8 er en generell betegnelse av hvilke hendelser som kvalifiserer som force majeure, uten bruk av eksempler. Etter mønster fra anglo-amerikansk rett hadde eldre fabrikkkontrakter ofte lengre lister med mulige force majeure-situasjoner.²⁰ Også sammenlignbare standardkontrakter opererer med eksemplifiserende lister.²¹ Eksempelene er gjerne knyttet til kontrollvilkåret i definisjonen, ved formuleringer som "... forhold utenfor deres kontroll, så som ekstraordinære værforhold, offentlige påbud og forbud, streik, lockout og overenskomstbestemmelser".²²

²⁰ Mestad (1991) s. 259

²¹ Shipbuilding 2000 art. IX 1. (a), NS 8405 punkt 24.3, NS 8407 punkt 33.3

²² NS 8405 punkt 24.3

Vurderingen av force majeure i NF må skje på bakgrunn av de rettslige standardene i art. 1.8, som etter sin ordlyd ikke er begrenset til klassiske tilfeller av force majeure. Spørsmålet er om fraværet av eksempler som kan innskrenke den språklige forståelsen av vilkåret, innebærer at en hendelse lettere vil anses for å ligge utenfor kontroll i NF enn i sammenlignbare standardkontrakter. Problemstillingen har både betydning for fastleggelsen av grensen for leverandørens kontrollområde og for hvilke kilder som er relevante i tolkningen av NF, jf. punkt 1.4 ovenfor.

Den første versjonen av NF, NF 87, ble utarbeidet etter mønster av anglo-amerikansk kontraktstradisjon, men fikk samtidig preg av norsk kontraktsrett.²³ Det norske preget kommer til syne blant annet ved at vilkårene støtter seg mer til bakgrunnsretten enn det som var bransjepraksis da standarden ble til.²⁴ NF 87 var også en forlengelse av de eksisterende modellkontraktene innenfor offshore; NIFO-MVL-kontrakten, Statoil-kontrakten og Hydro-kontrakten.²⁵ Ingen av disse kontraktene hadde lister med eksempler,²⁶ slik at det lå nærmest eksisterende praksis å ikke operere med typetilfeller i definisjonen av force majeure. Dette taler for at forhandlingspartene ikke mente å lempe vilkåret i forhold til lignende reguleringer.

Et annet argument for enhetlig tolkning er at det generelle vilkåret om *hendelse utenfor kontroll* synes å være det bærende også i definisjoner med eksempler. Ved oppramsing av relevante hendelser er disse ikke ment som en uttømmende liste, jf. formuleringer som "such as" eller "så som".²⁷ Dette i motsetning til en standardkontrakt som LOGIC Construction, som i cl. 15.2 slår fast at "only the following occurrences shall be force majeure". Dersom en oppstått hendelse ikke er nevnt blant typetilfellene i en definisjon med eksempler, må det avgjøres etter det generelle vilkåret om hendelsen er utenfor kontroll. Angivelsen reiser imidlertid spørsmålet om slutninger ejusdem generis, hvor det generelle vilkåret styres av eksemplene ved at kun forhold av samme slag er relevante.²⁸ Ejusdem generis står sentralt ved tolkningen av force majeure-klausuler i engelsk rettspraksis, men det er usikkert om prinsippet gjelder i

²³ Kaasen (2006) s. 21

²⁴ Kaasen (2006) s. 21

²⁵ Kaasen (2006) s. 23-25

²⁶ NIFO-MVL-kontrakten art. 1.23, Hydro-kontrakten art. 14.1, Statoil-kontrakten art. 23.1

²⁷ Shipbuilding 2000 art. IX cl. 1 (a), NS 8405 punkt 24.3

²⁸ Mikelsen (2011) s. 262, Sørli (2006) s. 111, Mestad (1991) s. 42

norsk kontraktsrett.²⁹ Dette taler for at tolkningen ikke er annerledes enn i definisjoner som NF, hvor kun det generelle vilkåret er angitt.

Innflytelsen CISG art. 79 og kjøpsloven § 27 har hatt på nasjonal og internasjonal kontraktspraksis taler også for lik tolkning av tilsvarende vilkår. Shipbuilding 2000, NSC 05, NS 8405/8407 og ICC Force Majeure Clause 2003 er eksempler på standardkontrakter som er inspirert av kontrollansvaret.³⁰ Kravet om "beyond control" synes å være gjennomgående i force majeure-klausuler, slik at det ikke er grunnlag for å hevde at en definisjon uten eksempler skal forstås videre enn en definisjon med angivelse av typetilfeller. Hertil kommer at uttrykket "force majeure" er brukt i NF, noe som tilsier at det må foreligge en hendelse utover det vanlige for at den kan sies å være utenfor kontroll.³¹ Nettopp dette synes også å være det sentrale poenget med å angi typetilfeller; å eksemplifisere hva som anses for å være en ekstraordinær hendelse.

2.3 Krav til hendelsen

2.3.1 Forholdet mellom hendelse i art. 1.8 og hindring i kjøpsloven § 27

"Hendelse" i art. 1.8 er et vidt begrep og omfatter i utgangspunktet enhver oppstått situasjon. Dette vide utgangspunktet begrenses av art. 28.1, som slår fast at hendelsen må ha "forhindret" overholdelse av en forpliktelse etter kontrakten for å være relevant.

Kjøpsloven § 27 første ledd annet punktum opererer med begrepet "hindring". *Hindring* og *hendelse* er ikke synonyme begreper. Mens en hindring markerer en vanskelighet, er en hendelse selve begivenheten, det som skjer. Art. 1.8 og art. 28.1 lest i sammenheng gjør det likevel nærliggende å tolke *hendelse* på linje med *hindring* i kjøpsloven ettersom hendelsen må ha tilsvarende virkning på muligheten for oppfyllelse. Relevante rettskildefaktorer til kjøpsloven § 27 vil av den grunn være veiledende for fastleggelsen av kravet til hendelse i art. 1.8.

²⁹ Mikelsen (2011) s. 262-263

³⁰ Mikelsen (2011) s. 252-253

³¹ Mikelsen (2011) s. 265

2.3.2 Må hendelsen skje brått?

Den første problemstillingen i den konkrete analysen av *hendelse utenfor kontroll* er om vilkåret setter krav til at hendelsen må skje brått.

I utgangspunktet kan som nevnt ovenfor *hendelse* og *forhindret* i art. 1.8, jf. art. 28.1 forstås på linje med *hindring* i kontrollansvaret. En mulig nyanseforskjell er at bruken av *hendelse* nettopp antyder at situasjonen må ha noe brått over seg, slik Mestad og Brautaset tolker ordet.³² Kaasen har et avvikende syn idet han mener at også langsomme utviklinger kan kvalifisere som *force majeure*.³³ Han understreker likevel at det er lettere å overvinne eller avverge virkningene av langsomme utviklinger, slik at hindringen av den grunn ikke vil kvalifisere.³⁴

En viss veiledning for tolkningen kan søkes i forgjengerne til NF, jf. punkt 1.4 ovenfor. NI-FO-MVL-kontrakten, Hydro-kontrakten og Statoil-kontrakten brukte "occurrence" og "hendelse" på linje med art. 1.8.³⁵ Tilsvarende ordlyd i forløperne til NF 87 kan tilsi at forhandlingspartene ikke mente å fravike hindringsvilkåret i kontrollansvaret, men anvendte samme formulering som i eksisterende standardvilkår. Dette indikerer at *hendelse* i art. 1.8 ikke skal oppfattes som en bevisst markør av noe brått.

Selv om ordlyden isolert sett kan tale for at en *hendelse* må skje brått, kan særtrekk ved typiske situasjoner tale for at også mer langsomme utviklinger kan kvalifisere som *force majeure*. Eksempelvis vil en streik sjelden være helt uventet, men komme i kjølvannet av forutgående lønnsforhandlinger. Tarifforhandlingene mellom Fellesforbundet og Norsk Industri i mars 2014 er illustrerende i så måte. Det var varslet at meklingen for det såkalte frontfaget som startet 10. mars 2014, ville bli krevende.³⁶ Først 2. april – 18 timer på overtid – ble partene enige.³⁷ Dersom partene ikke hadde kommet til enighet og det hadde blitt streik for rundt

³² Mestad (1991) s. 260, Brautaset (1998) s. 133

³³ Kaasen (2006) s. 711

³⁴ Kaasen (2006) s. 711

³⁵ NIFO-MVL-kontrakten art. 1.23, Hydro-kontrakten art. 14.1, Statoil-kontrakten art. 23.1

³⁶ Honningsøy (2014), NTB (2014), NHO (2014)

³⁷ Bjørnestad (2014)

11 000 industriarbeidere, hadde det neppe vært aktuelt å avskjære den lovlige streiken som force majeure fordi den ikke oppfylte kravet til *hendelse*.

Selv om konklusjonen er at det ikke er et selvstendig vilkår at hendelsen må skje brått, er det grunn til å understreke at sammenhengen mellom vilkårene i definisjonen kan føre til at langsomme utviklinger lettere vil anses for ikke å være relevante.

2.3.3 Hvor vanskelig må det være å oppfylle?

Etter art. 28.1 må hendelsen føre til at parten er "forhindret" fra å oppfylle kontraktsforpliktelsen. Spørsmålet er om det må være objektivt umulig å prestere etter kontrakten for at kravet til hindring skal være oppfylt.

Ordlyden isolert sett antyder at det må foreligge nær inntil umulighet. Jeg vil i det følgende undersøke om en så streng tolkning har støtte i relevante rettskildefaktorer, jf. punkt 2.3.1.

I henhold til forarbeidene til kjøpsloven kreves det ikke objektiv umulighet for å oppfylle hindringsvilkåret i § 27 første ledd.³⁸ En oppstått situasjon kan gjøre det så ekstraordinært tyngende å oppfylle at "forholdet etter en objektiv vurdering må sies å utgjøre en hindring for oppfyllelse."³⁹ I juridisk teori om kontrollansvaret er det angitt at det etter praktiseringen av tilsvarende bestemmelse i kjøpsloven av 1907, som hadde ordlyden "maa ansees udelukket", var nok at oppfyllelse etter en samlet vurdering praktisk sett var utelukket.⁴⁰ Det er også fremhevet at det avgjørende må være om byrden ved å oppfylle er så stor at man i alminnelighet ikke har et reelt valg.⁴¹

Rt. 1970 s. 1059 gikk nokså langt i å godta et lempeligere krav til hindringen enn objektiv umulighet. Saken gjaldt erstatning for tapt fiske på grunn av forsinket levering av en loddenot. Forsinkelsen skyldtes produksjonsvansker hos den italienske leverandøren. Høyesterett kon-

³⁸ Ot.prp. nr.80 (1986-1987) s. 37 og 72

³⁹ Ot.prp. nr.80 (1986-1987) s. 72

⁴⁰ Hagstrøm (2011) s. 498

⁴¹ Mikelsen (2011) s. 164

luderte at det ikke var grunnlag for å tilkjenne erstatning etter § 24 i kjøpsloven av 1907.⁴² Selv om det var andre produsenter som kunne levere loddenot i den aktuelle perioden, la retten til grunn at "det var umulig utenlands eller innenlands eller ved egen produksjon å skaffe det kvantum knutelin som trengtes for å gjøre loddenoten ferdig. Erstatningsansvar etter § 24 må da etter min mening være utelukket..."⁴³

ICC Force Majeure Clause 1 [a] bruker i likhet med CISG art. 79 uttrykket "impediment", altså *hindring*. Av merknaden til bestemmelsen fremgår det at terskelen skal forstås som "considerably lower than impossibility of performance".⁴⁴ Dette bekrefter inntrykket av at terskelen for hindringskravet er lavere enn objektiv umulighet.

Sandvik skriver om forholdet til umulighet at begrepet force majeure aldri har vært statisk, men forandret seg i takt med samfunnsoppfatningen: "Tolkningen har typisk sett gått från en sträng mot en allt mera liberal syn."⁴⁵ Mikelsen følger i samme spor og gjør et grunnleggende skille mellom typiske og ekstraordinære hindringssituasjoner.⁴⁶ Spørsmålet han stiller for om kravet til hindringssituasjon er oppfylt, er om rett oppfyllelse kunne forventes.⁴⁷

Grensegangen kan illustreres ved streik som force majeure. Det er i mange tilfeller mulig å forsere inn en streik ved overtid og innleie av arbeidskraft. I så fall er det ikke objektivt umulig å holde fremdriftsplanen, men det kan innebære en betydelig innsats fra leverandørens side. I en slik situasjon vil man kunne konkludere at levering på tid vil være så ekstraordinært tyngende at streiken utgjør en hindring for oppfyllelse. Dersom selskapet ønsker forsering ved force majeure, må det utstede endringsordre, se nærmere punkt 5.3.2.

Grensen for hvor vanskelig det må være å prestere den påtatte forpliktelsen synes etter det ovennevnte å være klart lempeligere enn objektiv umulighet.

⁴² Rt. 1970 s. 1059, på s. 1064

⁴³ Rt. 1970 s. 1059, på s. 1064

⁴⁴ ICC Force Majeure Clause 2003 Notes a)

⁴⁵ Sandvik (2004) s. 201

⁴⁶ Mikelsen (2011) s. 15-16

⁴⁷ Mikelsen (2011) s. 16

En særlig problemstilling reiser seg i tilknytning til situasjoner hvor det er praktisk mulig å prestere, men hvor oppfyllelse etter kontrakten blir vesentlig dyrere enn antatt. Grensen for økonomisk force majeure ved for eksempel kraftig prisstigning på råvarer eller andre driftsmidler, kan være vanskelig å fastlegge. I Rt. 1919 s. 167 ble det uttalt at tapet måtte være "eksorbitant" for å begrunne fritak.⁴⁸ Rt. 1935 s. 122 bygger på at en normal stigning i markedspris ikke kan begrunne fritak, men at en uforutsett og sterk prisstigning kan være relevant.⁴⁹ I voldgiftsdommen Rt. 1951 s. 371 Vedbolag-dommen ga økonomisk tap som følge av sterk prisstigning på kullfrakt rett til prisregulering.⁵⁰

I henhold til forarbeidene til kjøpsloven kan også forhold av ren økonomisk art, som for eksempel en ekstraordinær utgift- eller prisstigning, tenkes å utgjøre en hindring for oppfyllelse.⁵¹ Det er understreket at det ikke er tilstrekkelig at avtalen ikke lenger er regningsvarende, eller at det har blitt betydelig dyrere enn beregnet å oppfylle.⁵² Ved fastpris må man vanligvis selv bære følgene av en uventet kostnads- eller prisøkning.⁵³ Kostnadsøkningen er kun en relevant hindring dersom den er så omfattende at oppfyllelse påfører selgeren "en belastning som objektivt sett ligger utenfor forutsetningene ved et kjøp av den aktuelle art".⁵⁴

Ut i fra uttalelsene må leverandøren ha en høy tålegrense for merkostnader som følge av en økonomisk hindring. At kontrakten ikke lenger er lønnsom, er ikke nok, og svingninger i valutakurser og prisstigning på råvarer som stål og aluminium vil i de aller fleste tilfeller være leverandørens risiko. Utgangspunktet for vederlagsberegningen under NF er rater, jf. art. 2.1, jf. art. 13.2. Selv om kontrakten ikke inneholder eksplisitt regulering av målsum og faste priser som i NTK art. 21, er ikke avtale om fastpris på hele eller deler av arbeidet utelukket under NF. Uttalelsen i forarbeidene om risikoen for selgeren ved faste priser er således overførbar, hvilket innebærer at avtale om faste priser vil kunne være en fallgrube for leverandøren.

⁴⁸ Rt. 1919 s. 167, på s. 169

⁴⁹ Rt. 1935 s. 122, på s. 126-127

⁵⁰ Rt. 1951 s. 371, på s. 383

⁵¹ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72

⁵² Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72

⁵³ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72

⁵⁴ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72

I teorien er det fremhevet at et mer liberalt syn på prisstigning og inflasjonsspørsmål fikk et generelt gjennomslag med innføringen av avtaleloven § 36 og de to plenumsdommene Rt. 1988 s. 276 Røstad-dommen og Rt. 1988 s. 295 Skjelsvik-dommen.⁵⁵ I dommene fravek Høyesterett det nominalistiske prinsipp og oppregulerte festeavgiftene i gamle festekontrakter på grunn av fall i pengeverdien.⁵⁶ Begge avtalene ble revidert til fordel for privatpersoner, og både i Skjelsvik-dommen og ved en rekke senere avgjørelser har Høyesterett poengtert at terskelen for lemping er særlig høy for avtaler mellom næringsdrivende.⁵⁷ Høyesteretts uttalelser tilsier varsomhet med ukritisk anvendelse av oppfatningen i teorien på økonomiske hindringer under NF.

Utviklingen tyder på at terskelen for økonomisk force majeure er blitt lavere, men at det fortsatt skal mye til før offergrensen er nådd. Blant de relevante momentene i den konkrete vurderingen er om det er en langvarig leveranseavtale eller en engangsoppfyllelse, om varen er konjunkturømfintlig, om prisstigningen skjer brått på grunn av spesielle omstendigheter samt størrelsen av tapet.⁵⁸

2.4 Kontrollvilkåret

2.4.1 Grensen for leverandørens kontrollområde

Det er et vilkår etter art. 1.8 at hendelsen er "utenfor en parts kontroll". En naturlig språklig forståelse av uttrykket *utenfor kontroll* er noe som kommer utenfra, noe en ikke kan påvirke. Ut over dette er det liten veiledning å hente i ordlyden. Den nærmere grensen for kontrollvilkåret kan trekkes etter ulike prinsipper, og jeg vil i det følgende drøfte hvilket prinsipp som får anvendelse på art. 1.8.

En første mulighet er å trekke grensen for partens kontrollområde etter en vurdering av hva som ligger innenfor partens *kontrollsfære*. Forarbeider og teori til kjøpsloven § 27 baserer seg

⁵⁵ Hagstrøm (2011) s. 501

⁵⁶ Rt. 1988 s. 276 på s. 285 og 287, Rt. 1988 s. 295 på s. 301

⁵⁷ Rt. 1988 s. 295 på s. 301, Rt. 2003 s. 1132 avsnitt 46, Rt. 2012 s. 1537 avsnitt 46, HR-2014-738-A avsnitt 38

⁵⁸ Hagstrøm (2011) s. 501

på en slik forståelse.⁵⁹ I likhet med NF er ordlyden i kjøpsloven § 27 første ledd annet punktum "utenfor kontroll", hvilket tilsier at relevante rettskildefaktorer til det kjøpsrettslige kontrollansvar vil ha betydning for tolkningen av art. 1.8. Ordlyden samsvarer med kontrollansvaret i andre lover på kontraktsrettens område og entreprisestandardene.⁶⁰ Det finnes også beslektede standardkontrakter som opererer med "beyond *reasonable control*" [min uth.],⁶¹ en formulering som kan tilsi en snevrere kontrollsfære.

Kontrollsfæren er området der debitor gjennom tilrettelegging og kontroll kan forberede kontraktsmessig oppfyllelse.⁶² Klassiske force majeure-situasjoner, som krig og naturkatastrofer, ligger utenfor kontrollsfæren.⁶³ Uforsvarlige handlinger eller unnlatelser ligger klart nok innenfor.⁶⁴ Det som er tvilsomt, er hvor grensen går for hindringer som ikke kan plasseres blant ytterlighetene.

I forarbeidene til kjøpsloven er det understreket at det ikke skal foretas noen uaktsomhetsvurdering, men at det er nok at årsakene til kontraktsbruddet ligger innenfor det som "i prinsippet er kontrollerbart for selgeren".⁶⁵ Planlegging, styring og kontroll er tre stikkord som fremheves.⁶⁶ Dersom årsakene til hindringen skyldes måten virksomheten drives på, blir debitor ansvarlig. Blant eksemplene som gis på hva som ligger innenfor kontroll, er sviktende beregning av produksjonskapasitet, tekniske problemer med eller sammenbrudd i maskiner og brann som skyldes kortslutning i det elektriske anlegget.⁶⁷

Forarbeidene har møtt en del motstand i juridisk teori, både på grunn av det strenge uttrykket "i prinsippet" og for at eksemplene som brukes ikke er egnet til å belyse de generelle uttalel-

⁵⁹ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72-73, Hagstrøm (2011) s. 506

⁶⁰ Bustadoppføringslova §§ 11 og 35, avhendingslova § 4-5, håndverkertjenesteloven § 28, NS 8405 punkt 24.3, NS 8407 punkt 33.3

⁶¹ ICC Force Majeure Clause 1 [a], LNG-kontraktene i Sørli (2006) s. 108, NBP-, EBT- og EFET-kontrakten i Dyrland (2006) s. 284

⁶² Hagstrøm (2011) s. 506

⁶³ Hagstrøm (2011) s. 504

⁶⁴ Dyrland (2006) s. 285

⁶⁵ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72-73

⁶⁶ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

⁶⁷ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

sene om rekkevidden av kontrollkriteriet.⁶⁸ De generelle uttalelsene gir liten veiledning for hvor grensen for kontrollsfæren går, samtidig som eksemplene som gis ligger nærmere typiske force majeure-hendelser enn hendelser mot yttergrensen av kontrollsfæren. Grensen for kontrollvilkåret etter et prinsipp om en kontrollsfære for debitor fremstår som usikker etter lovgivers uttalelser.

Rekkevidden av kontrollkriteriet fikk avgjørende betydning for resultatet i Rt. 2004 s. 675 Agurkpinnedommen, og flertallet i Høyesterett tolket vilkåret strengt. Saken gjaldt krav om erstatning fra en agurkprodusent mot en leverandør av splittbambuspinner for tap på grunn av at de leverte støttepinnene var smittet med grønnmugg. Høyesterett tok stilling til om de smittede bambuspinnene lå innenfor det som selgeren kunne ha forhindret. Konklusjonen var at forholdet lå innenfor selgerens kontroll, og det sentrale i begrunnelsen var at det fantes et tilstrekkelig kvantum pinner som selgeren kunne ha skaffet.⁶⁹ Det var nok at de smittede pinnene var et forhold som selgeren objektivt sett hadde kontroll over ved at han kunne ha handlet annerledes.⁷⁰

Dommen gjaldt kjøpsrettslig mangel, jf. kjøpsloven § 40, jf. § 27, og Høyesteretts begrunnelse for resultatet knyttes i stor grad til mangelssituasjonen.⁷¹ Vekten av dommen ved force majeure på forsinkelsestilfellene er uklar og noe omstridt. Teorien synes å legge til grunn at dommen har relativt liten vekt ved forsinkelse der underleverandør rammes av en ekstraordinær hindringssituasjon.⁷² Dommen er også kritisert for å bygge på en forståelse av kontrollansvaret som ikke er forenlig med oppfatningen hos internasjonale forfattere.⁷³ Dette kan tilsi forsiktighet i å legge for stor vekt på den strenge forståelsen av kontrollansvaret i Rt. 2004 s. 675 i tolkningen av kontrollvilkåret i NF art. 1.8.

En annen mulighet for grensedragningen av kontrollvilkåret er å trekke den etter en culpavurdering. Forhold som ikke skyldes feil eller forsømmelse hos parten, ligger etter dette prinsip-

⁶⁸ Mikelsen (2011) s. 167, Hagstrøm (2011) s. 507-508

⁶⁹ Rt. 2004 s. 675, avsnitt 55

⁷⁰ Rt. 2004 s. 675, avsnitt 55

⁷¹ Rt. 2004 s. 675, avsnitt 51

⁷² Mikelsen (2011) s. 172

⁷³ Hagstrøm (2011) s. 510

pet utenfor hans kontroll.⁷⁴ Dersom parten kan bevise at han ikke er å bebreide for hindringen, vil han ha krav på fritak fra oppfyllelse.⁷⁵ Force majeure-reguleringen blir med det en regel om culpa med omvendt bevisbyrde.⁷⁶ Grensedragning etter dette prinsippet innebærer en lemping av kontrollvilkåret sammenlignet med kontrollsfære-prinsippet.

Det finnes visse tegn på at praksis på norsk sokkel går i retning av å godta force majeure der parten ikke er å bebreide, altså grensedragning av kontrollvilkåret i form av en culpavurdering.⁷⁷ Holdepunktene for en slik praksis er likevel såpass få og usikre at det er lite trolig at de vil bli vektlagt i særlig grad i en eventuell tvist.

En tolkning ut i fra de sentrale rettskildefaktorene ordlyd og høyesterettspraksis tilsier at grensen for kontrollvilkåret i art. 1.8 skal trekkes etter en objektivt fastsatt kontrollsfære hvor det sentrale er om leverandøren "i prinsippet" kunne ha handlet annerledes.⁷⁸ Tolkningen kan fremstå som urimelig streng for leverandøren, fordi det som regel alltid ville ha vært mulig å unngå hindringen dersom han hadde handlet annerledes. Konsekvensene av en så streng norm er at det vil være svært få hindringer som ikke er klassiske force majeure-tilfeller som ligger utenfor debtors kontroll. På bakgrunn av dette er det argumentert for at et strengt årsaksperspektiv eller valgrisiko bør vike for et kontroll- og påvirkningsperspektiv.⁷⁹ Etter kontrollperspektivet er ikke det vesentlige hva leverandøren teoretisk sett kunne ha gjort annerledes, det er tilstrekkelig at debitor har gjort det som kan forlanges for at en hindring ikke skal oppstå.⁸⁰ Hagstrøm påpeker at forarbeidene sett under ett kan tale for at det er slike praktiske påvirknings- og kontrollmuligheter som er avgjørende.⁸¹

⁷⁴ Brautaset (1998) s. 134, Sørli (2006) s. 107

⁷⁵ Brautaset (1998) s. 134

⁷⁶ Brautaset (1998) s. 134, Sørli (2006) s. 108

⁷⁷ Sørli (2006) s. 108

⁷⁸ Mikelsen (2011) s. 130

⁷⁹ Hagstrøm (2011) s. 513, Mikelsen (2011) s. 168-169

⁸⁰ Mikelsen (2011) s. 128

⁸¹ Hagstrøm (2011) s. 508-509

Mikelsen kaller denne mindre strenge forståelsen av kontrollvilkåret for en "tillempet skyldvurdering".⁸² Grensedragningen minner om prinsippet om culpavurdering som nevnt ovenfor, men skal forstås strengere enn et presumsjonsansvar.⁸³ En tillempet skyldvurdering blir med det en mellomform mellom culpavurdering og prinsippet om kontrollsfære. Mikelsen understreker at spørsmålet om skyld kun er aktuelt der årsaken til hindringen er et ekstraordinært forhold.⁸⁴ Der hindringen skyldes et typisk forhold, er det uansett ikke grunnlag for fritak.⁸⁵ Vektleggingen av det ekstraordinære har siden fått støtte av Lilleholt.⁸⁶

Kontrollvilkåret er som nevnt formulert likt i NF og kjøpsloven, og den rettskildefaktoren av størst rettskildemessig vekt til kjøpsloven § 27, Rt. 2004 s. 675, taler i retning av et strengt årsaksperspektiv for leverandørens kontrollområde. Sett hen til uttalelsene i teorien synes det likevel å være grunnlag for å angi grensen etter et kontroll- og påvirkningsperspektiv. Det vesentlige blir å ta stilling til hvilke muligheter parten har hatt til å påvirke hendelsesforløpet i den konkrete saken. Skillet mellom noe typisk og noe ekstraordinært kan tjene som momenter i den objektive vurderingen av om den aktuelle hindringen var noe som parten reelt sett, ikke teoretisk, kunne ha kontrollert.

2.4.2 Underleveranser innenfor og utenfor kontroll

I store og kompliserte fabrikkasjonskontrakter vil det være utstrakt bruk av underleverandører. Det er derfor et praktisk viktig spørsmål hvor grensen går for leverandørens kontrollsfære med tanke på hindringer hos en underleverandør. Jeg vil i det følgende først ta for meg ulike situasjoner som kan få betydning for vurderingen av om en underleveranse er innenfor eller utenfor leverandørens kontroll. Deretter vil jeg drøfte om det må innfortolkes et krav om såkalt dobbel force majeure i NF, og til slutt om grensen for kontrollområdet skal trekkes annerledes enn ved hindringer hos leverandøren selv.

⁸² Mikelsen (2011) s. 126-131

⁸³ Mikelsen (2011) s. 128

⁸⁴ Mikelsen (2011) s. 128

⁸⁵ Mikelsen (2011) s. 128-129

⁸⁶ Lilleholt (2014) s. 255

I en kontrakt om fabrikasjon står ofte selskapet for underleveransene ved at de selv inngår kontraktene med underleverandørene og deretter leverer ytelsene til leverandøren som selskapets leveranser i henhold til NF art. 6.⁸⁷ En slik funksjonsfordeling i kontrakten tilsier at underleveransen ligger utenfor leverandørens kontroll, og at den i stedet er selskapets risiko. Samme forståelse er lagt til grunn av Kaasen og Mestad.⁸⁸

Der underleveransen *ikke* inngår i selskapets leveranser, er hovedregelen at leverandøren svarer for underleveranser, jf. art. 8.2 første ledd. Ansvarer innebærer at leverandøren har en objektiv risiko for svikt hos underleverandøren. Utgangspunktet er i tråd med det alminnelige kontraktsrettslige prinsipp om at hver part svarer for svikt på eget funksjonsområde.⁸⁹

Art. 8.2 annet og tredje ledd gjør omfattende unntak fra hovedregelen i første ledd når selskapet pålegger leverandøren å bruke en bestemt underleverandør.⁹⁰ Annet ledd gjelder overføring av en rammeavtale og tredje ledd regulerer risikoen for leverandøren der en kontrakt om underleveranse er overført eller selskapet har utpekt en underleverandør. I motsetning til i art. 8.1 er det her selskapet som instruerer bruken av underleverandør overfor leverandøren, i stedet for at det er leverandøren som gjør valget med samtykke fra selskapet. Felles for situasjonene i art. 8.2 annet og tredje ledd er at leverandøren ikke har kontroll over alle sider av underkontrakten.⁹¹

Begrensningene i ansvaret får også konsekvenser ved svikt som skyldes force majeure. Der som leverandøren har hatt liten eller ingen innflytelse på valg av underleverandør, er det lite som tilsier at dennes ytelse ligger innenfor leverandørens kontroll. Tilsvarende forståelse er lagt til grunn av Kaasen og er også i tråd med teori om leverandørsvikt under kontrollansvaret.⁹²

⁸⁷ Kaasen (2006) s. 710

⁸⁸ Kaasen (2006) s. 710, Mestad (1991) s. 246

⁸⁹ Hagstrøm (2011) s. 333

⁹⁰ Kaasen (2006) s. 175

⁹¹ Kaasen (2006) s. 176

⁹² Kaasen (2006) s. 713, Mikelsen (2011) s. 131-132

Hvorvidt leverandøren hadde mulighet til å påvirke oppfyllelsen av underleveransen, vil etter dette spille inn i vurderingen av om force majeure hos en underleverandør ligger innenfor leverandørens kontroll. Relevante momenter kan i tråd med art. 8.2 annet ledd, jf. tredje ledd være om leverandøren ble opplyst om den aktuelle rammeavtalen eller underkontrakten ved kontraktsinngåelsen, eller om vilkårene i avtalen tvert imot var helt ukjente for leverandøren på dette tidspunkt.

Et tenkt eksempel kan illustrere grensdragningen for risikoen for svikt hos en underleverandør. Etter kontraktsinngåelsen overfører selskapet en kontrakt om levering av stålplater til leverandøren, jf. art. 8.2 tredje ledd første alternativ. Leverandøren kjente ikke til vilkårene for underleveransen ved kontraktsinngåelsen, og det oppstår en forsinkelse som alene skyldes underleverandøren. Virkningen av overføringen er at leverandørens ansvar begrenses til "det ansvar Underleverandøren har etter den kontrakt som overføres til Leverandøren", jf. art. 8.2 tredje ledd første punktum. Risikoen for forsinkelse hos underleverandøren som skyldes force majeure, er med dette begrenset til en vurdering av force majeure i underkontrakten. Er derimot vilkårene i underkontrakten kjent for leverandøren ved kontraktsinngåelsen, gjelder hovedregelen i art. 8.2 første ledd om at leverandøren er ansvarlig for underleveransen. Tilsvarende vil hovedregelen også gjelde dersom underleverandøren er valgt etter art. 8.1.

Dersom underleveransen er *innenfor* leverandørens ansvarsområde, gjenstår det å ta stilling til hvilke hindringer hos underleverandøren som kan gi leverandøren krav på fristforlengelse etter art. 28.3.

NF har ingen spesifikk regulering av dette spørsmålet, i motsetning til kjøpsloven § 27 annet ledd og kravet om dobbel force majeure. Formuleringen i kjøpsloven § 27 annet ledd første punktum om at selgeren går fri "bare dersom *også* tredjemann ville vært fritatt etter regelen i første ledd" [min uth.], innebærer at selgeren må godtgjøre at både han selv og tredjemann er rammet av en hendelse som oppfyller vilkårene. Dette i motsetning til "enkel" force majeure ved leverandørsvikt, hvor det ikke kreves at leverandøren selv er rammet av en relevant hendelse. Et første spørsmål er om det er grunnlag for å innfortolke et krav om dobbel force majeure ved leverandørsvikt under NF.

Til støtte for at kjøpsloven § 27 annet ledd bør gis tilsvarende anvendelse, er at definisjonen i art. 1.8 er inspirert av det kjøpsrettslige kontrollansvar. Kravet om dobbel force majeure er en alminnelig del av kontrollansvaret, noe som i seg selv kan tilsi varsomhet med å legge en avvikende tolkning til grunn.⁹³

Den sterkeste innvendingen mot å innfortolke et krav om dobbel force majeure i NF er at ordlyden i art. 1.8 ikke rommer identifikasjon mellom leverandøren og hans underleverandør. Tvert imot legger Kaasen til grunn at *part* i art. 1.8 sikter til den direkte part i kontrakten.⁹⁴ I dette ligger at det kun er leverandøren og selskapet som angitt i art. 1.14 og art. 1.22 som er omfattet av definisjonen, og at det derfor ikke kan skje en automatisk identifikasjon mellom leverandøren og hans underleverandør.

I tillegg til partsbegrepet taler det også mot en innfortolkning at modellen med dobbel force majeure har begrenset utbredelse.⁹⁵ Eksempelvis har lovgiver bevisst valgt å fravike et krav om dobbel force majeure i bustadoppføringslova § 11 annet ledd.⁹⁶ Begrunnelsen for et lempeligere krav enn i kjøpsloven er at underentreprenøren normalt vil ha krav på tilleggsfrist ved force majeure, og dersom hovedentreprenøren skulle bli tvunget til å innhente ny underentreprenør fordi han selv ikke var rammet av force majeure, vil han komme i et urimelig avbestillingsansvar overfor den første underentreprenøren.⁹⁷ Hovedvirkningen av force majeure i NF er også fristforlengelse, noe som taler for at argumentet i forarbeidene er overførbart til en kontrakt om fabrikasjon. I tillegg regulerer bustadoppføringslova en avtale mellom en forbruker som byggherre og entreprenøren som den profesjonelle part, jf. § 1. Når løsningen i en forbrukervennlig lov går til fordel for entreprenøren som den antatt sterkeste part, bør løsningen ikke være annerledes i NF hvor begge parter er profesjonelle, og leverandøren endog den antatt svakeste part.

På bakgrunn av det ovennevnte er det ikke grunnlag for å innfortolke et krav om dobbel force majeure ved leverandørsvikt under NF. Forskjellen til kjøpsloven har likevel begrenset prak-

⁹³ Ot.prp. nr. 21 (1996-97) s. 52

⁹⁴ Kaasen (2006) s. 711, note 8

⁹⁵ Dyrland (2006) s. 292

⁹⁶ Ot.prp. nr. 21 (1996-97) s. 51-52

⁹⁷ Ot.prp. nr. 21 (1996-97) s. 51-52

tisk betydning, da det i all hovedsak er de samme vurderingstemaer som blir avgjørende både ved alminnelig force majeure og krav om dobbel force majeure.⁹⁸ Eksempelvis gjaldt Rt. 2004 s. 675 svikt hos selgerens leveranse. Spørsmålet om erstatning for mangelen på bambuspinne ble løst etter kjøpsloven § 40, jf. § 27 første ledd, ikke annet ledd som uttrykkelig regulerer ansvaret for leveransesvikt.

Det neste spørsmål er om grensedragningen for kontrollvilkåret i art. 1.8 vil falle annerledes ut enn i punkt 2.4.1 når forsinkelsen skyldes svikt hos en underleverandør.

Konklusjonen i punkt 2.4.1 var at grensen for kontrollvilkåret i art. 1.8 bør gå etter et kontroll- og påvirkningsperspektiv. Problemet med å anvende samme grense ved svikt hos en underleverandør er at leverandøren normalt vil ha få muligheter til å kontrollere eller påvirke forhold hos denne.⁹⁹ Resultatet vil i så fall være at leverandøren går fri dersom han kan godtgjøre at valget av underleverandør var forsvarlig da det ble tatt, noe som innebærer en innskrenkning av kontrollsfæren sammenlignet med svikt hos leverandøren selv.¹⁰⁰ Eksempelvis vil en intern streik hos en underleverandør ved en slik avgrensning ligge utenfor leverandørens kontroll, fordi leverandøren har få muligheter til å påvirke arbeidsvilkårene hos underleverandøren. Dersom valget av underleverandør var aktsomt ved avtaleinngåelsen, og det heller ikke er rimelig å vente at leverandøren overvinner eller avverger virkningen av streiken (jf. punkt 3.3), vil leverandøren ha krav på fristforlengelse. Hadde derimot den interne streiken rammet leverandøren selv, ville den som hovedregel bli ansett for å være innenfor leverandørens kontroll (jf. punkt 4.4).

En grensedragning som er lempeligere for leverandøren ved svikt hos en underleverandør enn ved egen svikt, innebærer et brudd med forutsetningen i art. 8.2 første ledd om leverandørens "ubetingede ansvar for underleveranser".¹⁰¹ Kaasen understreker imidlertid at hovedregelen kan stille seg annerledes der hindringen rammer en underleverandør,¹⁰² og hans uttalelse om at vurderingen av identifikasjon vil bero på om parten selv kan sies å ha innflytelse over hen-

⁹⁸ Brunner (2009) s. 187, Sandvik (2004) s. 150, Mikelsen (2011) s. 183

⁹⁹ Dyrland (2006) s. 291

¹⁰⁰ Dyrland (2006) s. 291

¹⁰¹ Kaasen (2006) s. 182

¹⁰² Kaasen (2006) s. 175

delsen og virkningene av denne, går i retning av et kontroll- og påvirkningsperspektiv.¹⁰³ Synspunktet er riktignok ikke helt klart formulert, men synes uansett vesentlig lempeligere enn det strenge ansvaret ved leverandørsvikt som ble skissert i Rt. 2004 s. 675. Et generelt krav om objektiv umulighet ved leverandørsvikt er også kritisert i teorien for å være for strengt.¹⁰⁴

Oppsummert synes det uklart i hvilke tilfeller leverandøren kan fritas ved svikt hos en underleverandør. Det er flere holdepunkter for å anlegge et kontroll- og påvirkningsperspektiv også her, hvor det sentrale spørsmålet vil være om leverandøren gjorde et aktsomt valg av underleverandør. I tillegg kan hensynet til sammenheng i kontrakten, herunder leverandørens ansvar etter art. 8.2, tilsi en vektlegging av Mikelsens krav til at hindringen hos underleverandøren i tillegg må skyldes et ekstraordinært forhold "som forårsaker en situasjon der oppfyllelse som avtalt ikke kan forventes".¹⁰⁵ Begrensningen innebærer at typiske hindringer hos underleverandøren, som intern streik eller økonomiske problemer, vil være innenfor leverandørens kontroll.

2.5 Forholdet til force majeure-lignende situasjoner

2.5.1 I randsonen av art. 28

Fremstillingen i del 2 har til nå omhandlet grensen for grunnvilkåret om *hendelse utenfor kontroll*. Grensen for force majeure kan også problematiseres med tanke på bestemmelsens anvendelsesområde, altså en grensedragning av force majeure mot lignende kontraktsmekanismer. Hendelser kan oppfylle vilkårene i definisjonen, men på grunn av andre bestemmelser i NF eller bakgrunnsretten vil situasjonen ikke subsumeres under force majeure ved en eventuell tvist. For å fastlegge yttergrensen av art. 28 vil jeg i det følgende vurdere forholdet mellom force majeure og tre beslektede grunnlag for kontraktsrevisjon.

¹⁰³ Kaasen (2006) s. 711, note 8

¹⁰⁴ Mikelsen (2011) s. 171-172

¹⁰⁵ Mikelsen (2011) s. 177

2.5.2 Offentlige myndigheters krav

Et første eksempel på en force majeure-lignende situasjon som i utgangspunktet vil falle utenfor art. 28, er offentlige myndigheters krav. I noen typer standardkontrakter er myndighetskrav eksplisitt nevnt som relevant hindring i force majeure-reguleringen.¹⁰⁶ I forarbeidene til kjøpsloven er eksport- eller importforbud eller andre myndighetstiltak nevnt som eksempler på forhold som kan utgjøre en hindring for oppfyllelse av avtalen.¹⁰⁷ Også i teorien er det lagt til grunn at rettslige hindringer i form av regelendringer etter kontraktsinngåelsen kan lede til fritak.¹⁰⁸ Begrunnelsen er at påbud og forbud er ekstraordinære forhold som kan gjøre det umulig eller svært vanskelig å oppfylle.¹⁰⁹

I NF er myndighetskrav og tillatelser skilt ut i en egen bestemmelse. Utgangspunktet i art. 5 er at leverandøren plikter å holde seg informert om og rette seg etter gjeldende regelverk. Etter art. 5.1 annet ledd kan lover og forskrifter samt krav og pålegg som endres etter kontraktens undertegning, gi krav om endring av kontraktspris eller fremdriftsplan. Det samme gjelder for endringer i offentlige myndigheters praktisering av lover og forskrifter, jf. annet punktum. Vilkåret for justering av kontraktsprisen eller fremdriftsplanen er at regelendringen "nødvendigjør Endring av Arbeidet eller dets utførelse som påvirker Leverandørens kostnader eller fremdrift".

Etter lex specialis-synspunkter vil art. 5.1 gå foran art. 28, slik at endringer i offentlige myndigheters krav etter kontraktsinngåelsen ikke vil være force majeure under NF.¹¹⁰ Et spørsmål er om art. 28 kan komme til anvendelse ved eksterne krav som ikke er omfattet av art. 5.1. Kaasen skriver at det er "prinsipielt" tenkelig at art. 28 er relevant der spesialreguleringen ikke rekker.¹¹¹ Han viser til Mestad, som bruker ny lov om handelsblokade som eksempel på endring som har virkning på rammebetingelsene for arbeidet.¹¹² Mestads fremstilling er knyttet til NF 87 og en antagelse om at plasseringen av art. 12.4 i hovedklausulen om endringer

¹⁰⁶ NS 8405 art. 24.3, ICC Force Majeure Clause 2003 cl. 3 [d]

¹⁰⁷ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 72

¹⁰⁸ Mikelsen (2011) s. 207-211, Mestad (1991) s. 348, Brunner s. 211-212 og s. 263-264

¹⁰⁹ Mikelsen (2011) s. 207, Mestad (1991) s. 348

¹¹⁰ Kaasen (2006) s. 710, Mestad (1991) s. 262

¹¹¹ Kaasen (2006) s. 710

¹¹² Kaasen (2006) s. 710 i note 6, Mestad (1991) s. 262

selskapet ønsker, tyder på at bestemmelsen sikter til lover og regler som setter krav til kontraktstingen selv eller direkte til hvordan arbeidet skal utføres.¹¹³ Av denne grunn antar han at endringer som har mer indirekte virkninger, må håndteres som force majeure.¹¹⁴

Art. 5 i NF 07 er plassert i del II om utførelsen arbeidet og er ikke begrenset til endringer selskapet ønsker, jf. "hver av partene" i art. 5.1 annet ledd. Forutsetningen for Mestads fremstilling er derfor ikke direkte anvendelig på NF 07, men spørsmålet er om resonnementet likevel er overførbart til någjeldende versjon av standarden.

Art. 5.1 første ledd bokstav a knytter seg til lover og forskrifter på byggeplassen og stedet der kontraktsgjenstanden skal benyttes, mens bokstav b gjelder krav og pålegg, typisk sertifiseringskrav eller pålegg fra Petroleumstilsynet.¹¹⁵ En ny lov om handelsblokade kan gjøre det vanskelig eller dyrt å skaffe nødvendige materialer.¹¹⁶ Loven vil ikke være knyttet til spesifikke krav på en byggeplass, i motsetning til for eksempel en ny forskrift om sikkerhetstiltak ved sveising. Ordlyden i bokstav a trekker i retning av at loven vil falle utenfor art. 5, fordi den ikke retter seg mot krav på byggeplassen eller der kontraktsgjenstanden skal brukes. Siden det er snakk om en lov, vil den heller ikke være omfattet av bokstav b, og i henhold til annet ledd er man derfor utenfor myndighetskrav som kan gi krav på endring av kontraktspris eller fremdriftsplan. Mestads resonnement om at endringer som har mer indirekte virkninger må håndteres som force majeure, synes derfor å være overførbart til NF 07.

I fremstillingen påpeker Mestad at vilkåret om at regelendringen må nødvendiggjøre "Endring av Arbeidet eller dets utførelse" i art. 5.1, ikke passer så godt på regler som virker inn på rammevilkårene.¹¹⁷ Uttalelsen tjener som et støtteargument for hvorfor art. 28 kommer til anvendelse ved indirekte virkninger av en regelendring.

Art. 5.1 kan også forstås slik at det ikke er utelukket at endring av rammevilkår kan gjøre det nødvendig å endre arbeidet. Art. 1.4 i NF 07 definerer "Endring av Arbeidet". Blant alternati-

¹¹³ Mestad (1991) s. 262

¹¹⁴ Mestad (1991) s. 262

¹¹⁵ Kaasen (2006) s. 124

¹¹⁶ Mestad (1991) s. 262

¹¹⁷ Mestad (1991) s. 262

vene er endring av "Fremdriftsplanen". Ved handelsblokade, importforbud eller andre lignende restriksjoner kan det oppstå forsinkelse for leverandøren fordi de bestilte materialer ikke kan skaffes i tide. I slike tilfeller vil den nye regelen nettopp ha innvirkning på arbeidet selv om den har indirekte karakter. Selv om de øvrige alternativene i art. 1.4 passer bedre for direkte virkninger av regelendringer, kan derfor også indirekte virkninger nødvendiggjøre endring av arbeidet i kontraktens forstand og derfor være omfattet av art. 5.1.

Det primære formål med kravene i bokstav a og b er å sikre kvaliteten på kontraktsgjenstanden.¹¹⁸ En handelsblokade vil typisk være politisk motivert og ikke ha betydning for kvaliteten. Derimot kan en importrestriksjon være begrunnet i sikkerhets- eller helsemessige hensyn, eksempelvis ved at man ikke ønsker materialer som inneholder visse stoffer. Slike hensyn kan det argumenteres for at har noe med kvaliteten på kontraktsgjenstanden å gjøre. Selv om importrestriksjonen må forstås som rammebetingelser i Mestads fremstilling, og dermed indirekte virkning, er det ikke gitt at det er art. 28 og ikke art. 5.1 som kommer til anvendelse.

Forholdet mellom art. 5 og art. 28 synes etter dette uklart. Et skille mellom direkte og indirekte virkninger vil i de fleste tilfeller være hensiktsmessig, men som jeg har vist ikke alltid egnet som rettesnor for grensen mellom de to bestemmelsene.

For leverandøren vil det være en ulempe om endringen i eksterne krav blir subsumert under force majeure. Dette fordi art. 5.1 hjemler økonomisk kompensasjon, mens hovedregelen etter art. 28 er at hver av partene dekker sine egne omkostninger, se punkt 5.3.2.

2.5.3 Bristende forutsetninger og avtaleloven § 36

Foruten art. 5 om eksterne krav har revisjon av kontrakten etter den ulovfestede læren om bristende forutsetninger og avtaleloven § 36 klare fellestrekk med force majeure. Spørsmålet er når et forhold vil bli vurdert som en eventuell bristende forutsetning eller urimelig avtalevilkår etter avtaleloven § 36, og når det vil bli vurdert etter force majeure-reguleringen.

LG-1995-520 berørte tilknytningspunktene mellom alle de tre formene for kontraktsrevisjon. Saken gjaldt det økonomiske oppgjøret etter fullført arbeid i en kontrakt mellom Statoil og

¹¹⁸ Kaasen (2006) s. 124

G&G International (GGI) om produksjon av fem tanker til Kårstø. Kontraktsvilkårene var i hovedsak de samme som NF 87. I anleggstiden hadde det kommet ekstremt store nedbørmengder på Kårstø. GGI påberopte nedbøren som en bristende forutsetning for sitt anbud, som force majeure og som grunnlag for avtalesensur etter avtaleloven § 36. Retten tok stilling til værforholdene under alle de tre grunnlagene, og selv om GGI ikke fikk medhold i noen av dem, viser dommen at det ikke er noen klar grense mellom bristende forutsetninger, avtaleloven 36 og force majeure. Også i teorien er det lagt til grunn at det er betydelig overlapping mellom de ulike formene for uventede endrede forhold.¹¹⁹

Det som skiller force majeure fra bristende forutsetninger, er først og fremst at en bristende forutsetning først kan gjøres gjeldende når den etter nærmere vurdering er relevant, mens virkningen av force majeure inntreffer når vilkårene er oppfylt.¹²⁰ Ved avtalerevisjon og rime-lighetssensur er risikofordelingen i kontrakten et moment i vurderingen, mens risikofordelingen ved force majeure er avtalt i selve reguleringen. Simonsen uttrykker forholdet slik at resultatet av force majeure-situasjoner kan minne om en revisjon etter læren om bristende forutsetninger, men at begrunnelsen er forskjellig.¹²¹

En annen viktig forskjell er at kategorien av årsaker ved bristende forutsetninger og avtaleloven § 36 vil være videre enn hendelser som er force majeure. Det er mange forutsetninger som kan være relevante bristende forutsetninger, men som samtidig aldri vil være force majeure.¹²² Den klassiske dommen om bristende forutsetninger, Rt. 1999 s. 922, kan tjene som eksempel. Entreprenøren hadde her krevd tilleggsvederlag for mer kostnadskreven- de sveise- metode. Årsaken til merkostnaden var at entreprenøren hadde regnet med at sveisbarheten av det høyfaste stålet som skulle brukes, ikke ville by på problemer med hensyn til sprekkdann- nelser. Spesiell stålkvalitet er ingen utenfrakommende og ekstraordinær begivenhet og vil derfor ikke være force majeure.

¹¹⁹ Hagstrøm (2011) s. 278-279

¹²⁰ Hagstrøm (2011) s. 279

¹²¹ Simonsen (2011) s. 13

¹²² Hagstrøm (2011) s. 279

Vanskeligere er det med forhold som har overlappende rekkevidde, som i den nevnte lagmannsrettsdommen LG-1995-520. Spørsmålet som oppstår, er om læren om bristende forutsetninger eller avtaleloven § 36 kan supplere art. 28 der vilkårene for force majeure ikke er oppfylt.

Retten tok ikke uttrykkelig stilling til spørsmålet i LG-1995-520, men påpekte at dårlig vær "i noen utstrekning er hensyntatt i kontraktens regler om force majeure".¹²³ Det ble lagt til grunn at definisjonen blant annet dekker ekstraordinære værforhold, og uttalelsene kan anses som antydninger om at bristende forutsetninger og avtaleloven § 36 ikke kan supplere art. 28.

2.5.4 Hardshipklausuler

Hardshipklausuler er nært beslektet med force majeure. Spørsmålet er her for det første om art. 28, jf. art. 1.8 er en "ekte" force majeure-regulering, eller om det er grunnlag for å hevde at bestemmelsene i virkeligheten er en hardshipklausul. Dette har betydning for tolkningen ved at hardshipklausuler normalt har noe lempeligere vilkår enn force majeure.¹²⁴ Selv om NF bruker uttrykket force majeure, er ikke det i seg selv avgjørende for vurderingen av skillet mellom force majeure og hardship.¹²⁵

Hardshipklausuler er en type kontraktsregulering hvor man søker å justere konsekvensene av endrede omstendigheter som virker inn på partenes interesser i kontraktsforholdet.¹²⁶ Den typiske rettsvirkning er en reforhandlingsplikt for partene med det formål å gjenopprette balansen i kontraktsforholdet.¹²⁷ Inntreden av en endring etter avtaleslutningen som har kvalifisert innvirkning på kontraktsforholdet, som ligger utenfor kontroll og som ikke kunne forutses, er typiske elementer på vilkårssiden i hardshipklausuler.¹²⁸ Elementene er nært sammenfallende med elementene i definisjonen i art. 1.8, og hardshipklausuler er sett på som en undergruppe av force majeure.¹²⁹

¹²³ LG-1995-520

¹²⁴ Bruserud (2010) s. 22

¹²⁵ Mikelsen (2011) s. 255

¹²⁶ Bruserud (2010) s. 21

¹²⁷ Bruserud (2010) s. 21, Hagstrøm (2011) s. 324

¹²⁸ Bruserud (2010) s. 46-49

¹²⁹ Brunner (2009) s. 112

Hovedvirkningen av at det foreligger force majeure under NF er at ingen av partene skal anses for å ha misligholdt en kontraktsforpliktelse, jf. art. 28.1. Ikke misligholdt kontraktsforpliktelse er en typisk rettsvirkning i force majeure-klausuler, mens den typiske rettsvirkningen i en hardshipklausul er reforhandlingsplikt.¹³⁰ Ut i fra dette er art. 28 en force majeure-klausul, ikke en hardshipklausul.

NF har etter dette ingen egen hardshipklausul. Et neste spørsmål er om fraværet kan ha betydning for forståelsen av art. 1.8. Bakgrunnen for problemstillingen er Mikelsens fremstilling om hardshipklausuler.¹³¹ Han legger til grunn at offergrensen i forbindelse med hindringsvirkningen (jf. punkt 2.3.3) vil være noe lavere i kontrakter som inneholder en hardshipklausul på linje med UNIDROIT art. 6.2.2, PECL art. 6:111 (1) og DCFR art. III.-1:110 enn etter kjøpsloven § 27.¹³² Han kommenterer også at hardshipklausuler er særlig egnet ved store tilvirkningskontrakter der tapet kan bli stort for leverandøren om han ikke får gjennomført sin kontraktsforpliktelse på grunn av en hindringssituasjon eller en oppfyllelsesvanske.¹³³

Formålet med en hardshipklausul kan være å balansere kontrakten. Når forhandlingspartene til NF valgte å kun operere med en force majeure-klausul, ikke begge deler, må en legge til grunn at balansen er ment å være god nok gjennom vilkårene som de fremstår etter sin ordlyd. Selv om hardshipklausuler i henhold til teorien er særlig egnet ved store tilvirkningskontrakter, gir ordlyden i art. 28 ikke rom for å innfortolke et lempeligere krav til selve hendelsen enn det jeg kom til i punkt 2.3.3, heller ikke for økonomisk force majeure.

¹³⁰ Hagstrøm (2011) s. 324, Mikelsen (2011) s. 255

¹³¹ Mikelsen (2011) s. 255-256

¹³² Mikelsen (2011) s. 255

¹³³ Mikelsen (2011) s. 255

3 Subjektive vilkår

3.1 Innledning

Det grunnleggende vilkåret om *hendelse utenfor kontroll* i art. 1.8 suppleres av to subjektive vilkår. For det første er det et krav om at parten "ikke burde ha forutsett" hendelsen ved kontraktsinngåelsen, dernest at parten "ikke med rimelighet kan ventes å overvinne eller avverge virkningene av" den. Begge vilkårene er selvstendige vilkår som drøftes for seg.

De subjektive vilkårene er gitt ulike benevnelser i teorien. Mestad og Brautaset omtaler dem som culpamodifikasjoner, oppdelt i henholdsvis culpa in contrahendo for forutsebarhetsvilkåret og culpa in contracto for overvinnelsesvilkåret.¹³⁴ Mikelsen bruker begrepene betraktningstvilkåret og aktivitetstvilkåret under fellesbetegnelsen "to negative vilkår".¹³⁵

Nedenfor analyseres det nærmere innholdet i vilkårene med det formål å fastlegge en generell norm for henholdsvis hva man bør forutse og hvilke tiltak som kan kreves iverksatt.

3.2 "Ikke burde ha forutsett"

3.2.1 Utgangspunkt om hva man bør forutse

Vilkåret innebærer at hendelser som parten burde ha forutsett ved kontraktsinngåelsen, ikke er force majeure. Å *forutse* noe betyr ifølge norsk bokmålsordbok "å skjønne noe på forhånd, ane".¹³⁶ Det er en forskjell mellom å *skjønne* at noe kommer til å inntreffe og bare *ane* det. En part kan derfor ikke hevde at vilkåret er oppfylt fordi man ikke med sikkerhet skjønte hvilken hendelse som kom til å inntreffe, dersom man innså at det var sannsynlig. På den annen side er det ikke tilstrekkelig at det forelå en generell mulighet for hendelsen, force majeure er ikke utelukket selv om det ved kontraktsinngåelsen eksisterte en viss sjanse for at noe vil inntreffe.¹³⁷ Utover dette er det skjønnsmessig hvor konkret forutsebar en hendelse må være for at

¹³⁴ Mestad (1991) s. 301-305, Brautaset (1998) s. 135 og s. 139

¹³⁵ Mikelsen (2011) s. 121 og s. 125

¹³⁶ UiO/Språkrådet (2010)

¹³⁷ Kaasen (2006) s. 711

vilkåret ikke er oppfylt.¹³⁸ Kaasen oppstiller som utgangspunkt "at den faktisk inntrådte hendelse med de vesentlige av dens i denne forbindelse relevante karakteristika måtte fremstå som forutsebar for den rammede part".¹³⁹

Utgangspunktet er hentet fra en ekspertavgjørelse i Petrus 1996 s. 97 om korrosjon på en lekter. Kontrakten var en transport- og installasjonskontrakt som på de relevante punkter var identisk med den engelske versjonen av NF 87. Lekteren som skulle brukes i transporten av en jacket (understellet til en plattform), var så angrepet av korrosjon at den ikke møtte klassifikasjonskravene. Leverandøren hevdet at korrosjonen skyldtes force majeure, men fikk ikke medhold av eksperten.¹⁴⁰ Begrunnelsen var knyttet til vilkåret "beyond the control of the parties" snarere enn til forutsebarhetsvilkåret,¹⁴¹ men har overføringsverdi til den subjektive siden ved at korrosjon er eksempel på et vanlig problem som parten må forvente kan oppstå. I tråd med avgjørelsen er et forhold som er "common knowledge"¹⁴² og som ikke har eksterne årsaker eller er ekstraordinært, forutsebart ved kontraktsinngåelsen.

Tolkningen samsvarer med Mikelsens begrep "typiske hindringssituasjoner" om forhold som både etter sin art og de konkrete særtrekk er hendelser man må regne med kan inntreffe fra tid til annen.¹⁴³

3.2.2 Betydningen av ulik ordlyd i norsk og engelsk versjon av art. 1.8

Kontrakten i ekspertavgjørelsen ovenfor var den engelske versjonen av force majeure-definisjonen. Et spørsmål som ikke ble berørt i saken, men som likevel er relevant for tolkningen av art. 1.8, er om det har betydning at det er en liten forskjell mellom den norske og den engelske versjonen.

¹³⁸ Kaasen (2006) s. 711

¹³⁹ Kaasen (2006) s. 711-712

¹⁴⁰ Petrus 1996 s. 97, på s. 105

¹⁴¹ Petrus 1996 s. 97, på s. 104

¹⁴² Petrus 1996 s. 97, på s. 104

¹⁴³ Mikelsen (2011) s. 53

I den engelske oversettelsen er det inntatt en rimelighetsstandard i form av formuleringen "*reasonably have foreseen such occurrence*" [min uth.]. Den norske versjonen bruker "med rimelighet" til overvinnelsesvilkåret, men for forutsebarhetsvilkåret er det kun brukt "burde". Formuleringen i Hydro-kontrakten var "ikke med rimelighet kunne ventes å ha tatt i betraktning", mens Statoil-kontrakten gjorde nytte av "burde" på linje med den norske versjonen av art. 1.8.¹⁴⁴ Tilsvarende vilkår i kjøpsloven § 27 første ledd har også inntatt en rimelighetsstandard i form av formuleringen "ikke med rimelighet kunne forventes å ha tatt i betraktning".

En naturlig språklig forståelse av formuleringene *not reasonably have foreseen* og *ikke burde ha forutsett* kan tilsi at terskelen er noe lavere etter den engelske versjonen enn den norske. I merknadene til § 27 i forarbeidene til kjøpsloven står det om vilkåret at "hva selgeren *bør* ta i betraktning beror på de konkrete forhold" [min uth.].¹⁴⁵ Her knyttes en culpavurdering til ordlyden om rimelighet, noe som tilsier at det ikke er grunnlag for å legge forskjellig aktsomhetsnorm til grunn ved de ulike formuleringene. Jeg finner heller ikke støtte i teorien for å justere aktsomhetsnormen etter nyanser av samme vilkår.¹⁴⁶

Ulik aktsomhetsnorm mellom oversettelser i én og samme kontrakt som i NF vil dessuten fremstå som lite naturlig, særlig med tanke på at forhandlingspartene søkte å legge den engelske oversettelsen så nært opptil den norske originalteksten som mulig.¹⁴⁷ En slik tolkning vil også lett virke tilfeldig, siden det avgjørende kunne bli om kontrakten baserte seg på norsk eller engelsk oversettelse. Den lille forskjellen mellom norsk og engelsk versjon i art. 1.8 bør derfor ikke tillegges betydning i tolkningen av vilkåret om hva som var forutsebart da kontrakten ble inngått.

3.2.3 Betydningen av ulik ordlyd i art. 1.8 og kjøpsloven § 27

En annen nyanse som må vurderes, er forskjellen mellom "forutsett" og "tatt i betraktning" i henholdsvis art. 1.8 og kjøpsloven § 27. Spørsmålet er her om ulik begrepsbruk innebærer at aktsomhetsnormen i art. 1.8 har et annet innhold enn tilsvarende vilkår i kjøpsloven § 27.

¹⁴⁴ Hydro-kontrakten art. 14.1, Statoil-kontrakten art. 23.1

¹⁴⁵ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

¹⁴⁶ Kaasen (2006) s. 711-712, Mestad (1991) s. 302, Brautaset (1998) s. 139-140, Sandvik (2004) s. 74

¹⁴⁷ Kaasen (2006) s. 22

Bakgrunnen for problemstillingen er at Hagstrøm skriver at en vurdering av hva man *burde ha tatt i betraktning* ved kontraktsinngåelsen, i hvert fall språklig sett er strengere enn en vurdering av hva man *burde ha forutsett*.¹⁴⁸ Synspunktet er at dersom man burde tatt forbehold på grunn av muligheten for en hindring, vil ikke hindringen tillegges betydning, uavhengig av om hindringen kunne forutses med en rimelig grad av sannsynlighet.¹⁴⁹ Til støtte for standpunktet viser Hagstrøm til Rt. 1962 s. 175, hvor det ble lagt vekt på at selgeren ikke hadde tatt forbehold om at det ble gitt importlisens på en dieselmotor for bruk i båt. På kontraktstidspunktet var import av motoren betinget av kjøpetillatelse, og retten mente at muligheten for at importlisens ikke ble gitt, var såpass nærliggende at selgeren burde ha tatt det med i beregningen.¹⁵⁰

En ren språklig forståelse tilsier i tråd med ovennevnte en lempeligere forståelse av vilkåret i art. 1.8 enn i kjøpsloven § 27. Mot en slik tolkning står uttalelser i forarbeidene til § 27, som sidestiller begrepene i formuleringen "det avgjørende er hva man kunne vente at selgeren skulle *forutse* muligheten av og *ta i betraktning*" [mine uth.].¹⁵¹ Heller ikke øvrig rettspraksis eller teori synes å vektlegge forskjellen i ordvalg, men fokuserer i stedet på hva debitor *måtte* eller *burde* ha regnet med.¹⁵²

Partene forventes å ha tenkt gjennom muligheten for å oppfylle sin del av kontrakten før avtalen undertegnes, men det kan ikke kreves at enhver tenkelig situasjon er hensyntatt. I prinsippet kan de aller fleste situasjoner være mulig å forutse, en innvending som har vært anført i teorien som kritikk mot vilkåret.¹⁵³ Et politisk debattert og mye omtalt importforbud, et varsel jordskjelv eller store spenninger mellom to stater er situasjoner som er gitt som eksempler på farer en part bør skjønne kan påvirke oppfyllelsesmuligheten og derfor ta hensyn til ved avtaleinngåelsen.¹⁵⁴ For offshorekontrakter, som ofte går over lang tid, kan det ha betydning

¹⁴⁸ Hagstrøm (2011) s. 283 og s. 502-503

¹⁴⁹ Hagstrøm (2011) s. 283-284

¹⁵⁰ Rt. 1962 s. 175, på s. 177

¹⁵¹ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

¹⁵² Rt. 1934 s. 507 på s. 509, Mestad (1991) s. 303, Sandvik (2004) s. 69

¹⁵³ Sandvik (2004) s. 67

¹⁵⁴ Mikelsen (2011) s. 123

for vurderingen når i kontraktperioden hendelsen oppstår. Det kan ikke forventes at man forutså en ekstraordinær vær-situasjon to år før den inntraff, ei heller en streik som oppstår uten at det forelå streikefare ved avtaleinngåelsen. Derimot kan det forventes at man forutser alminnelig dårlig vær på det stedet kontraktsgjenstanden skal tilvirkes, uroligheter i landet man pleier å skaffe materialer fra eller, som det nevnte eksempel, et mye omtalt importforbud.

Brunner refererer til at "unforeseeable" ofte brukes som synonymt vilkår til "taken into account".¹⁵⁵ Han påpeker at en slik sammenstilling kan være misvisende og mener at det er viktigere å fokusere på risikofordelingen i kontrakten i vurderingen av hva som var forutsebart:

*"If the impediment was specifically foreseeable at the time of contracting, it is presumed that the obligor has assumed the risk of its occurrence. This presumption may be rebutted if the circumstances clearly suggest that the obligor has not assumed the relevant risk. The obligor may then be exempted even though the occurrence of the impediment may have been foreseeable or actually foreseen."*¹⁵⁶

Oppsummert fremstår det som uklart om det er noen realitetsforskjell mellom hva en part bør forutse og hva den bør ta i betraktning. Ordlyden skal som tidligere fremhevet være den primære tolkningsfaktoren i en standardkontrakt som NF. I tråd med en streng ordlydsfortolkning må det foreligge høyere sannsynlighet for at en hendelse skal inntre for at den skal få betydning etter NF enn etter kjøpsloven. Også standardkontraktene for entreprise opererer med et betrakningsvilkår.¹⁵⁷ I kommentarutgavene til NS 8405 og NS 8407 vises det til Hagstrøm og understrekes at det avgjørende er hvorvidt parten hadde en oppfordring til å ta hindringen i betraktning, og eventuelt ta forbehold i kontrakten.¹⁵⁸

Et lempeligere vilkår i NF enn i kjøpsloven og sammenlignbare standardkontrakter kan virke lite rimelig. Samtidig hadde en av de tre forløperne til NF 87, Hydro-kontrakten, formuleringen "tatt i betraktning".¹⁵⁹ De to andre, Statoil-kontrakten og NIFO-MVL-kontrakten, bruk-

¹⁵⁵ Brunner (2011) s. 157

¹⁵⁶ Brunner (2009) s. 157

¹⁵⁷ NS 8405 art. 24.3 tredje ledd, NS 8407 art. 33.3 tredje ledd

¹⁵⁸ Marthinussen (2010) s. 343, Marthinussen (2012) s. 514

¹⁵⁹ Hydro-kontrakten art. 14.1

te henholdsvis "forutsett" og "foreseen".¹⁶⁰ Når forhandlingspartene til NF valgte å bruke *forutse* fremfor *ta i betraktning*, og heller ikke har endret definisjonen i senere revisjoner, bør det få betydning for tolkningen. Spørsmålet om hva man *burde ha regnet med* fremstår fortsatt som gyldig. Betydningen av om det burde vært tatt forbehold, får derimot mindre vekt i tolkningen av art. 1.8.

3.3 "Overvinne eller avverge virkningene av"

3.3.1 Et vanskelig vilkår

Det siste vilkåret i art. 1.8 innebærer at hendelser som det med rimelighet kunne forventes at parten overvant eller avverget virkningene av, likevel ikke kvalifiserer som *force majeure*. Vilkåret gir anvisning på en offergrense som må fastsettes skjønnsmessig etter de konkrete omstendigheter. Vurderingen av hvilke krav som det med rimelighet kan stilles til parten som er rammet av en hendelse utenfor kontroll, er kanskje det vanskeligste punktet i definisjonen av *force majeure*.¹⁶¹

Vilkåret er ikke helt klart syntaktisk. *Overvinne* kan entes vise til *en hendelse* tidligere i definisjonen eller til *virkningene av* på linje med *avverge*. Det mest naturlige er nok det første tolkningsalternativet, altså at det er hendelsen som overvinnes. Tilsvarende tolkning er lagt til grunn av både Kaasen og Mestad, sistnevnte om enn under tvil.¹⁶²

Overvinne og *avverge* har ulike språklige betydninger. Å overvinne en hendelse utenfor kontroll vil etter en naturlig språklig forståelse innebære at man nedkjemper eller fjerner selve hendelsen. Å avverge virkninger peker mot en mer indirekte inngripen, ved at man iverksetter tiltak for å motvirke den negative effekten hendelsen har for kontraktsforpliktelsen. De to elementene henger likevel så nært sammen at jeg ikke ser grunn til å drøfte dem hver for seg.

¹⁶⁰ Statoil-kontrakten art. 23.1, NIFO-MVL-kontrakten art. 1.23

¹⁶¹ Mestad (1991) s. 261

¹⁶² Kaasen (2006) s. 712 note 11, Mestad (1991) s. 260 note 53

3.3.2 Offergrensen

Den sentrale formuleringen for å fastlegge offergrensen er "med rimelighet".¹⁶³ Ut over dette er det liten veiledning å hente i ordlyden i vilkåret eller definisjonen for øvrig for spørsmålet om hva man kan forvente at den rammede part foretar seg for å begrense konsekvensene av en inntrådt hendelse. Vurderingen er skjønnsmessig og konkret, og kravet til innsats vil variere etter hvilke konsekvenser ikke-oppfyllelse vil ha.¹⁶⁴ Både Mestad og Kaasen tar utgangspunkt i at det kan kreves omorganisering av arbeidet, men at det går en grense for hvilke kostnader leverandøren får ved et slikt tiltak.¹⁶⁵ Kaasen uttrykker dette som at kravet til innsats som oftest vil være en økonomisk kost/nytte-vurdering, og at den alminnelige kontraktsrettslige lojalitetsplikt vil være sentral i vurderingen.¹⁶⁶

Lojalitetsplikten i kontraktsforhold innebærer at partene har en viss plikt til å ta hensyn til og ivareta hverandres interesser.¹⁶⁷ Kaasens henvisning til lojalitetsplikten må omfatte begge parter, slik at det gjelder et krav til lojal opptreden både for den part som er rammet av hendelsen og den som krever innsats. En leverandør som er rammet av en hendelse utenfor kontroll, vil ha plikt til å gjøre det han kan for at oppfyllelsen ikke skal bli påvirket av hendelsen. Lojalitetsplikt kan også innebære at en part må tåle noe,¹⁶⁸ og på bakgrunn av dette kan man si at leverandøren må tåle å bli møtt med et krav om omorganisering av arbeidet som svar på varsel etter art. 28.2 om en force majeure-situasjon. På en annen side tilsier lojalitetskravet at selskapet ikke kan kreve oppofrelser som er uforholdsmessig tyngende i forhold til leverandørens interesser.

Det skjønnsmessige i vurderingen kan illustreres med et eksempel fra nyere tid. Eksempelet gjelder ikke fabrikkasjon, men kan likevel gi en pekepinn på offergrensen og hva det er rimelig å kreve av leverandøren. Vulkanutbrudd på Island har ved flere anledninger ført til vanskeligheter med å frakte personell til og fra plattformer på norsk sokkel, siste gang i mai 2011. CHC

¹⁶³ Mestad (1991) s. 261

¹⁶⁴ Kaasen (2006) s. 712

¹⁶⁵ Kaasen (2006) s. 712, Mestad (1991) s. 261

¹⁶⁶ Kaasen (2006) s. 712-713

¹⁶⁷ Nazarian (2007) s. 29

¹⁶⁸ Nazarian (2007) s. 213

Helikopterservice, den største aktøren innen offshoreflyvninger i Norge, måtte avlyse en avtalt tur til en rigg i Barentshavet på grunn av askeskyen.¹⁶⁹ En askesky vil normalt være en hendelse utenfor kontroll som leverandøren ikke burde ha forutsett på kontraktstidspunktet. Derimot er det et spørsmål om virkningen av hendelsen kan avverges ved alternativ transport. Selv om luftrommet er stengt, kan det fortsatt være mulig å bruke båt, men kan selskapet kreve at leverandøren stiller med båt som fraktmiddel i stedet? Samme problemstilling kan oppstå under NF der leverandøren har påtatt seg å frakte kontraktsgjenstanden luftveien.

Umiddelbart høres det lite rimelig å vente at leverandøren avverger virkningen på denne måten, til det vil det lett bli en for stor ekstrakostnad for leverandøren. Han vil her sannsynligvis måtte inngå kontrakt med ny underleverandør som besørger alternativ frakt. Merkostnaden for leverandøren kan bli uforholdsmessig stor i forhold til selskapets interesse i å motta kontraktsgjenstanden på avtalt tidspunkt. Én dags forsinkelse vil neppe ha avgjørende konsekvenser for selskapet. Tar man derimot hensyn til at et vulkanutbrudd kan vare i 1-2 uker,¹⁷⁰ kan bildet endres. Konsekvensen for selskapet i form av tapt produksjon eller forsinket fremdrift, herunder ventetid for andre leverandører, vil være større jo lenger tid som går, og kost/nyttevurderingen som skissert ovenfor kan falle annerledes ut. Samtidig kan det sterke skjønnsmessige preget og bruk av rimelighet i vilkåret tale for at det ikke kreves så store oppofrelser når det først foreligger en ekstraordinær hendelse,¹⁷¹ slik at det i et tilfelle som dette skal mye til for at leverandøren ikke er fritatt fra sin forpliktelse så lenge force majeure-situasjonen varer.

Kjøpsloven § 27 første ledd har formuleringen "unngå eller overvinne følgene av". "Avverge" i NF peker mot en aktiv handling, mens "unngå" i kjøpsloven er passivt. Forskjellen er så liten at jeg ikke ser grunn til å gå nærmere inn på hvorvidt det foreligger realitetsforskjell, og når i tillegg "overvinne" er brukt i begge definisjonene, legger jeg til grunn at dette vilkåret skal tolkes likt som kjøpsloven § 27. Rettskildefaktorer til kontrollansvaret kan derfor få betydning for tolkningen.

¹⁶⁹ Skotheim (2011)

¹⁷⁰ Skotheim (2011)

¹⁷¹ Kaasen (2006) s. 713

Spørsmålet om overvinnelse av en hindring har blitt vurdert av Høyesterett flere ganger, og fellesnevneren for avgjørelsene er at domstolen ofte nevner konkret hva debitor burde ha gjort.¹⁷² For øvrig er det få holdepunkter for fastsettelsen av offergrensen i forarbeidene til kjøpsloven og teori. For den økonomiske virkningen av tiltak for å overvinne hindringen er det fremhevet at det ikke er tilstrekkelig at vilkårene for fritak etter kjøpsloven § 23 er oppfylt.¹⁷³ Kostnaden for selgeren må altså være høyere enn at det står i et vesentlig misforhold til kjøperens interesse i at selgeren oppfyller, jf. kjøpsloven § 23 første ledd.

En slik forståelse fremstår som strengere enn Kaasens tolkning av offergrensen i art. 1.8, med fokus på lojalitetsplikt og at uttrykkene som er benyttet ikke legger opp til å kreve meget store oppofrelser når det først foreligger en relevant hendelse som ikke var forutsebar.¹⁷⁴

Det er få holdepunkter for å fastlegge offergrensen. Dommene Mestad viser til er gamle og inneholder ikke generelle uttalelser om hva som kan kreves. Uttalelsen i teorien som antyder et strengere vilkår enn det som fremgår av Kaasens fremstilling, er heller ikke klart formulert. Samlet sett fremstår offergrensen som en skjønnsmessig kost/nytte-avveining med relativt liten selvstendig betydning sammenlignet med de øvrige vilkårene i definisjonen.

¹⁷² Mestad (1991) s. 304-305

¹⁷³ Bergem (2008) s. 145

¹⁷⁴ Kaasen (2006) s. 713

4 Typetilfeller

4.1 Innledning

I denne delen vil jeg gi noen flere eksempler på typiske situasjoner som kan bli påberopt som force majeure. Formålet er å vise sammenhengen mellom vilkårene i definisjonen og ytterligere problematisere grensene for force majeure. Fremstillingen blir med det et tillegg til og en utdyping av gjennomgangen ovenfor.

4.2 Uvær og naturkatastrofer

Naturen kan forårsake omfattende skader og sette begrensninger for oppfyllelsen. Enten det er en askesky eller en orkan; ekstraordinære naturforhold kan gjøre det umulig eller svært vanskelig å oppfylle i henhold til kontrakten. Samtidig som det er klart at enkelte typer av naturfenomener klart vil ligge innenfor definisjonen i art. 1.8, er det like klart at ikke enhver storm vil gi krav på fristforlengelse. Den nærmere grensedragningen behandles i det følgende.

Naturkatastrofer som jordskjelv og tsunamier er blant de klassiske typene av force majeure og vil lett gi parten krav på fristforlengelse dersom de hindrer oppfyllelsen. Gjennom naturskadeloven ytes det erstatning for naturskader der det ikke er mulig å forsikre seg mot skaden ved alminnelig forsikring, jf. naturskadeloven § 1. Naturskade defineres i § 4 som "skade som direkte skyldes naturulykke, så som skred, storm, flom, stormflo, jordskjelv, vulkanutbrudd eller lignende". Tilsvarende naturulykker inngår gjerne i listen med eksempler som ofte er gitt i force majeure-klausulen.¹⁷⁵ Naturkatastrofer som flom og jordskjelv er også blant hendelsene som er oppfattet som klassiske force majeure-situasjoner, gjerne under betegnelsen "acts of God".¹⁷⁶ Det er ikke tvilsomt at naturkatastrofer og naturulykker er omfattet av art. 1.8 i NF. Vurderingen må fortsatt skje etter ordlyden i de generelle vilkårene, men generelt vil naturhendelser av dette slaget ha en så ekstraordinær karakter at terskelen for å konstatere force majeure vil være lav.

¹⁷⁵ ICC Force Majeure Clause 2003 clause 3 [e], LOGIC Construction 15.2 (d)

¹⁷⁶ Brunner (2009) s. 206

Uvær i seg selv har et mindre klart resultat. Den uttømmende listen over force majeure-situasjoner i LOGIC-standarden innebærer at dårlig vær aldri er force majeure.¹⁷⁷ Reguleringen skiller seg fra NF, idet art. 1.8 etter sin ordlyd ikke utelukker at uvær kan kvalifisere. NF har heller ingen tilsvarende bestemmelse som NSC 05 art. 4.7 om "Weather Downtime". Under NF må uvær bedømmes ut i fra de generelle vilkårene i art. 1.8. Den sentrale problemstillingen er hvor terskelen ligger for hvor hardt eller unormalt været må være før det kvalifiserer som force majeure. Herunder er det et spørsmål om terskelen påvirkes av klimaendringer og mer ekstremvær.

Generelle værforhold vil være forutsetninger parten bør ta hensyn til ved kontraktsinngåelsen. Dette har også kommet til uttrykk i Høyesterett. I Rt. 1934 s. 507 ble det uttalt at isvanskeligheter på Rhinen var noe man måtte regne med på årstiden, selv om vinteren hadde vært usedvanlig lang.¹⁷⁸ Hindringen var derfor ikke force majeure.¹⁷⁹ For betydningen av værforhold på entrepriserettens område uttaler Hagstrøm: "... at vinteren kan bli streng med lange kuldeperioder eller store snemengder, er noe entreprenøren må ta i betraktning når entreprenøren inngår avtalen."¹⁸⁰

Uttalelsen er overførbar til NF, for selv om fabrikasjon under NF normalt foregår innendørs på et verft, og derfor er mindre sårbar for vær og vind, kan hele eller deler av produksjonen også i en kontrakt under NF foregå utendørs. I tillegg kan både utendørs og innendørs arbeid hindres av uvær ved at tilkomsten til fabrikkene er hindret, eksempelvis dersom veien har rast ut eller er sperret av nedblåste trær og lyktestolper. Selve leveringen kan også være avtalt skal skje ved en kai eller ute i fjorden, hvor værforholdene får større betydning. Ved ekstremvær blir man dessuten ofte rådet til å holde seg innendørs, slik at de ansatte av sikkerhetsmessige årsaker ikke kan møte opp på jobb. I slike ekstraordinære situasjoner vil uværet kvalifisere som force majeure.

¹⁷⁷ LOGIC Construction 15.2 (d), LOGIC Guidance Notes 2.7

¹⁷⁸ Rt. 1934 s. 507, på s. 509

¹⁷⁹ Rt. 1934 s. 507, på s. 508-509

¹⁸⁰ Hagstrøm (2011) s. 503

Utgangspunktet i vurderingen av om uvær er av en ekstraordinær karakter må tas i de normale forholdene på stedet. Dette går blant annet frem av LG-1995-520 (se punkt 2.5.3), hvor beregninger av nedbørsmengdene i anleggstiden ble gjort på anleggsstedet. Beregninger tydet på at det dreide seg om nedbørsmengder som Kårstø i gjennomsnitt bare ville oppleve hvert femtiende år, men retten tok ikke stilling til om dette var tilstrekkelig da den anså kravet for prekludert på grunn av oversittet varslingsfrist.

LH-2011-146195 er et eksempel fra entrepriseretten på at værforhold over tid ble ansett for å være ekstraordinære. Saken gjaldt krav om tilleggsvederlag ved vinterdrift av veier, og et av tvistepunktene var om spesielle værforhold ga grunnlag for tillegg. I kontrakten var det inntatt et eget punkt om ekstraordinære værforhold som etterlot tvil om entreprenøren kunne kreve tilleggsvederlag ved mer ekstreme vær situasjoner. I vurderingen av værforholdene tok retten utgangspunkt i at verken temperatur eller nedbørsmengde var spesielt for årstiden i kontraktsområdet, men at en uheldig kombinasjon og rekkefølge av begivenheter skapte problemer. Situasjonen ble fremhevet som helt spesiell. Avgjørelsen er i tråd med teori om at terskelen er høy for å konstatere force majeure ved værforhold gjennom en periode.¹⁸¹

Vurderingen kan bli noe annerledes for et uvær som rammer brått og hardt. "Ekstremvær" er et meteorologisk begrep som brukes for å angi omfanget av en værtype.¹⁸² Varselet utarbeides etter en beredskapsplan og gis når det er fare for liv og verdier.¹⁸³ Ekstremvær med sterk vind og kraftig nedbør som hindrer oppfyllelsen, kan kvalifisere som force majeure. LB-2011-95644 viser at også tordenvær kan gi krav på fristforlengelse. Vurderingen av uvær vil være en konkret vurdering, hvor det også vil være et spørsmål om parten gjorde det som med rimelighet kunne forventes for å overvinne eller avverge virkningene av hendelsen. Dersom Meteorologisk institutt sender ut ekstremvarsel med full storm og orkan i kastene, er det rimelig å forvente at leverandøren sikrer området som benyttes til produksjonen, både innendørs og utendørs. Byggematerialer som skal inngå i kontraktsgjenstanden må festes slik at de ikke forsvinner eller blir ødelagt. Har leverandøren gjort de sikringstiltak som kan forventes, vil det være force majeure om oppfyllelsen likevel blir forhindret av uværet. Det samme må gjel-

¹⁸¹ Hagstrøm (2011) s. 503, Marthinussen (2012) s. 517

¹⁸² Pedersen (2011)

¹⁸³ Pedersen (2011)

de dersom uværet blir verre enn antatt, for eksempel med etterfølgende springflo og jordskred. Dette er ikke et upraktisk scenario, for de kraftigste og mest skadelige skybruddene er fortsatt vanskelige å varsle sikkert.¹⁸⁴

Foruten direkte konsekvenser kan uvær også ramme parten indirekte, for eksempel i form av strømbrudd. I forbindelse med stormene "Hilde" og "Ivar" høsten 2013 ble mange tusen kunder strømløse.¹⁸⁵ Situasjonen er i et slikt tilfelle en kombinasjon av ekstremvær og leveranse-svikt. Begge uværene var varslet, men det er vanskelig å sikre seg mot strømbrudd. Det kan neppe forventes at leverandøren avverger virkningen av strømbruddet ved å skaffe aggregat som dekker energibehovet man normalt ville ha dekket gjennom elektrisitet. Derimot er det rimelig å vente at leverandøren gjør det han kan for å begrense forsinkelsen ved for eksempel å legge om arbeidsoperasjonene dersom strømbruddet varer noen dager.

Leveranser av basistjenester er i nordisk teori gjerne ansett for å stå i en særstilling.¹⁸⁶ Der produksjonsmidlene ikke har noen direkte sammenheng med utførelsen av den særskilte avtalen, antas de å falle utenfor anvendelsesområdet til CISG art. 79 annet ledd om dobbel force majeure.¹⁸⁷ Svikt fra leverandører av alminnelig infrastruktur som vann, strøm og offentlig transport kan derfor begrunne krav på fristforlengelse.¹⁸⁸

Nyere klimaforskning viser at vi har mer ekstremvær i vente. FNs femte klimarapport ble offentliggjort 31. mars 2014 og slår fast at samfunnet står overfor store utfordringer som følge av klimarelatert ekstremvær.¹⁸⁹ Effekten av klimaendringene er synlig også her til lands. NVE har uttalt at det regner 19 prosent mer enn for 100 år siden, og at vi har fått 25-35 prosent mer ekstremnedbør.¹⁹⁰ Kraftige regnskyll, med økt fare for flom og skred, nødvendiggjør en kli-

¹⁸⁴ Christensen (2014)

¹⁸⁵ NVE (2014), Pedersen (2013)

¹⁸⁶ Mikelsen (2011) s. 188

¹⁸⁷ Hellner i Mikelsen (2011) s. 188 og Hagstrøm (2011) s. 519

¹⁸⁸ Mikelsen (2011) s. 188

¹⁸⁹ FNs klimapanel (2014) s. 7 og 12

¹⁹⁰ Salvesen (2014)

matilpasning i form av beredskapsplaner, dimensjonering og regulering for å redusere sårbarheten.¹⁹¹

Klimaendringene kan gi en forskyvning i hva som anses for å være forutsebart ved kontraktsinngåelsen. Det som var et ekstraordinært uvær for 10-20 år siden, kan bli vurdert annerledes i dag. Hans Christian Bugge har oppsummert klimaendringenes effekt på terskelen for force majeure på følgende måte:

*"Når slike «naturkatastrofer» blir mer sannsynlige, kan de ikke lenger gi samme grunnlag for å frita for ansvar. Fortsatt må de anses som 'acts of God', men de bør kanskje ikke alltid kunne påberopes som fritakende «force majeure». Klimavirkningene bidrar slik til at selve force majeure-begrepet kanskje må gis et noe annet innhold i forhold til visse typer naturkatastrofer ..."*¹⁹²

Sitatet gir grunnlag for å hevde at mer ekstremvær vil synliggjøre det dynamiske i definisjonen. I tråd med konklusjonen ovenfor i punkt 3.2.3 er normen for forutsebarhetsvilkåret likevel ikke like streng som etter kjøpslovens betraktningvilkår. Det kan tilsi forsiktighet med å avfeie et krav om fristforlengelse med henvisning til at leverandøren burde ha tatt forbehold om stadige ekstremvær.

4.3 Krig

Krig og krigslignende situasjoner som revolusjon, opprør og terror er i likhet med naturkatastrofer blant de klassiske force majeure-hendelsene som faller utenfor kontrollsfæren. Et praktisk unntak er risikoen for underleveranser. Der leverandøren har hatt innflytelse på valg av underleverandør, kan uroligheter i landet leveransen er bestilt fra aktualisere spørsmålet om aktsomt valg av underentreprenør, jf. punkt 2.4.2. Valgte leverandøren å kontrahere med en produsent med base på Krim umiddelbart i forkant av eller under urolighetene i mars 2014, vil det fort anses som et uaktsomt valg som avskjærer force majeure. Oppstår det uroligheter underveis i kontraktsperioden, men slik at valget av underleverandør var aktsomt ved kontraheringen, vil det være et spørsmål om de subjektive vilkårene er oppfylt. Kan det med rimelighet ventes at leverandøren overvinner hendelsen eller avverger virkningene av den ved å overføre

¹⁹¹ Salvesen (2014), Benestad (2013)

¹⁹² Bugge (2008) s. 98

underkontrakten til en annen underleverandør? Her vil offergrensen og kost/nytte-vurderingen som skissert i punkt 3.3.2 komme inn med full tyngde. Mindre, generiske leveranser vil det være rimelig å forvente at leverandøren sørger for å få levert fra en annen produsent. Større og mer kompliserte arbeider vil det imidlertid kunne være vanskelig og uforholdsmessig kostbart å overføre.

Terror- og piratangrep er to undergrupper av krigslignende situasjoner som er aktualisert de siste årene. ICC Force Majeure Clause 2003 nr. 3 [c] har "act of terrorism, sabotage or piracy" som relevante hendelser. For NF vil vurderingen i likhet med uvær bero på om de generelle vilkårene er oppfylt, med utgangspunkt i forholdene på stedet for oppfyllelse. For et verft på Vestlandet vil terroraksjoner ikke være noe man må regne med, men skal oppfyllelsen skje i Bagdad eller Kabul, blir vurderingen en annen. Et mulig scenario er at klimaaktivister gjennomfører terroraksjoner mot leverandører i protest mot oljeutvinning. I verste fall vil terrorangrep være forutsebart for leverandøren og dermed ikke force majeure, men det må antas at det skal svært mye til.

Hva gjelder piratangrep, synes meningene å være delte. Mikelsen vektlegger skillet mellom typiske og ekstraordinære forhold, hvorav førstnevnte ikke kan påberopes som force majeure.¹⁹³ Han fremhever at enkelte forhold er særlig nærliggende for en forpliktelse: "Påtar man seg for eksempel å frakte gods gjennom Adenbukta, er piratangrep en typisk fare."¹⁹⁴ Hagstrøm kommenterer til dette at "acts of piracy" tradisjonelt er anerkjent som force majeure og derfor vil ligge utenfor kontrollsfæren.¹⁹⁵

Sikkerhetssituasjonen i Adenbukta er en annen i dag enn da Mikelsen skrev sin avhandling (2005-2009¹⁹⁶). Bedre beskyttelse på skipene og økt marineinnsats har ført til en sterk nedgang i antall piratangrep.¹⁹⁷ Faren er ikke lenger like typisk, og det vil være meget strengt å avskjære fritak dersom det oppstår en kapringssituasjon og mannskapet har fulgt gjeldende sikkerhetsprosedyrer.

¹⁹³ Mikelsen (2011) s. 53

¹⁹⁴ Mikelsen (2011) s. 54

¹⁹⁵ Hagstrøm (2011) s. 514

¹⁹⁶ Mikelsen (2011) s. 7

¹⁹⁷ Norges Rederiforbund (2012), NATO Shipping Centre (2013)

I likhet med terrorangrep kan også trusler om angrep i form av en bombetrussel eller funn av mystiske gjenstander kvalifisere som force majeure. En kan tenke seg at produksjonen må stanse på grunn av en innringt trussel om at det befinner seg en bombe i lokalene. Man er nødt til å evakuere bygningen og gjennomføre stedet grundig før arbeidet kan gjenopptas. Leverandøren vil her være prisgitt politiets videre anvisninger og har få muligheter til å unngå forsinkelsen stansen medfører. Tilsvarende vil gjelde ved sabotasjeaksjoner eller demonstrasjoner som hindrer arbeidet.

4.4 Streik

Streik kan få store konsekvenser for fremdriften og er et omstridt typetilfelle av force majeure.¹⁹⁸ Ved vurderingen av kontrollvilkåret ved streik har det tradisjonelt gått et skille mellom streik eller arbeidskonflikt som skyldes interne forhold og landsomfattende streik eller lock-out. Førstnevnte tilfelle er gjerne ansett for å være et forhold ved egen virksomhet, mens streik i forbindelse med tariffoppgjør eller lockout iverksatt av en arbeidsgiverorganisasjon er utenfrakommende hendelser og dermed relevante.¹⁹⁹ Samme utgangspunktet vil også gjelde der streiken rammer en underleverandør, jf. punkt 2.4.2.

Det kan imidlertid problematiseres om det er heldig å trekke en absolutt grense for streik hos egne ansatte som en hendelse innenfor kontroll. I teorien er det uenighet om ulovlig streik kan sies å være et forhold innenfor kontroll og dermed ikke kvalifisere som force majeure.²⁰⁰ Krüger argumenterer for at alle hindringer som kan tilbakeføres til egne ansatte, ligger innenfor kontrollsfæren, selv om arbeidsgiver ikke kan klandres for situasjonen.²⁰¹ Bergem, Konow og Rognlien går imot en så streng tolkning, og synes å legge til grunn at ulovlig streik er et forhold utenfor kontroll.²⁰² I samme retning går også Sandvik, som poengterer at også ulovlig streik kan kvalifisere som force majeure, så lenge virkningene av streiken er sammenlignbare

¹⁹⁸ Mikelsen (2011) s. 216, Mestad (1991) s. 320, Sandvik (2004) s. 104

¹⁹⁹ Mikelsen (2011) s. 217-218, Mestad (1991) s. 321-322

²⁰⁰ Sandvik (2004) s. 109, Mikelsen (2011) s. 218

²⁰¹ Krüger (1999) s. 290

²⁰² Bergem (2008) s. 143

med streik i forbindelse med forhandlinger om kollektive arbeidsavtaler.²⁰³ Mikelsen mener på sin side at den internasjonale tilnærmingen til streik etter CISG art. 79 er bedre, og gjør i tråd med denne et skarpere skille mellom interne forhold og generelle streiker. Som han uttaler det: "At selgers ansatte opptre urimelig eller ulovlig, får som utgangspunkt være selgers og ikke kjøpers problem, ihvertfall så lenge det kan sies å foreligge en saklig tilknytning."²⁰⁴

Spørsmålet om ulovlig streik som et forhold innenfor eller utenfor kontroll synes fortsatt uklart. Teorien er ikke entydig, og heller ikke forarbeidene gir et klart svar. Lovgiver nøyer seg med å slå fast at streiker som skyldes tariffstridige forhold ved vedkommende virksomhet, er forhold som ligger innenfor kontrollsfæren.²⁰⁵ Streiker som ledd i generelle lønnsforhandlinger i bransjen vil derimot kunne sies å ligge utenfor selgerens kontroll.²⁰⁶ Mellom disse ytterlighetene kan det oppstå atskillig tvil, men ut i fra risikobetraktninger vil en ulovlig streik ligge innenfor leverandørens kontroll, også der arbeidsgiveren ikke er å bebreide.

Selv om en streik er av typen "generell fagforeningsstreik"²⁰⁷ og dermed utenfor leverandørens kontroll, må også de øvrige vilkårene være oppfylt. Jeg tenker da særlig på at streiken ikke var forutsebar på kontraktstidspunktet. Dette er også fremhevet i forarbeidene til kjøpsloven, som slår fast at selgeren ikke er fritatt dersom muligheten for en streik som ville hindre oppfyllelse kunne forutses og tas i betraktning på avtaletiden.²⁰⁸ Det sentrale spørsmål er hvor konkret forutsebar streiken må være, jf. punkt 3.2.1. Brunner uttaler om dette at dersom en generell streik "could be expected with significant probability" vil den anses som forutsebar for leverandøren og dermed hans risiko.²⁰⁹ Formuleringen *significant probability* tilsier at det skal en del til, noe som har støtte i annen teori.²¹⁰

²⁰³ Sandvik (2004) s. 109

²⁰⁴ Mikelsen (2011) s. 219

²⁰⁵ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

²⁰⁶ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

²⁰⁷ Mikelsen (2011) s. 218

²⁰⁸ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

²⁰⁹ Brunner (2009) s. 169

²¹⁰ Mikelsen (2011) s. 217

Ekspertavgjørelsen i Petrus 1996 s. 157 kan illustrere utfordringen med å vurdere streik som force majeure. I saken var det både påberopt streik på et lokalt elektrisitetsverk og hos en underleverandør som force majeure. For e-verket var eksperten ikke i tvil; forholdet var "klart" å betrakte som force majeure ettersom streiken ikke hadde noen konkret tilknytning til forholdene hos underleverandøren.²¹¹ For streiken hos underleverandøren var saken mer komplisert. Selskapet hadde gjort gjeldende at betydningen av streiken var uklar fordi det forelå få opplysninger om hvorvidt underleverandøren kunne kontrollere streiken og om streiken var forutsebar ved kontraktsinngåelsen. Leverandøren hadde på sin side fremholdt at streiken var del av forhandlingene mellom fagforeningene og en industriforening om en enhetlig nasjonal lønnsavtale, altså en eksternt initiert arbeidskonflikt. Eksperten foretok ingen konkret vurdering av streiken, men baserte sin avgjørelse på leverandørens anførsler da det ikke forelå opplysninger som imøtegikk disse. Selskapets innvendinger mot streiken som force majeure kom ikke opp før ekspertavgjørelsen. Dette ble ansett for å være for sent, og leverandøren fikk dermed medhold i at streiken falt inn under definisjonen av force majeure.²¹²

Avgjørelsen ble tatt på grunnlag av tilgjengelige opplysninger og viser at dokumentasjon og varsling kan være vel så viktig som den materielle vurderingen. Selv om leverandøren hadde bevisbyrden i saken fordi det var han som påberopte force majeure (se punkt 5.4.1), var mangel på motargumenter om streikens karakter fra selskapets side nok til å gi krav på fristforlengelse.

Tall fra SSB viser at antallet arbeidskonflikter i kategorien olje- og gassutvinning og bergverksindustri er nedadgående.²¹³ Med unntak av 2012 hvor det ble registrert 9 232 tapte arbeidsdager, er det ikke registrert arbeidskonflikter som resulterte i tapte arbeidsdager siden 2006.²¹⁴ Til sammenligning ble det i perioden 2000-2006 registrert i alt 72 444 tapte arbeidsdager.²¹⁵ En topp var i 2004, hvor hele 41 979 arbeidsdager gikk tapt på grunn av streik.²¹⁶ Selv om tallene viser at oljestreiker var vanligere før, trenger ikke streik være et upraktisk

²¹¹ Petrus 1996 s. 157, på s. 174

²¹² Petrus 1996 s. 157, på s. 175

²¹³ SSB (2014)

²¹⁴ SSB (2014)

²¹⁵ SSB (2014)

²¹⁶ SSB (2014)

problem i tiden som kommer. De nylig gjennomførte lønnsforhandlingene mellom Fellesforbundet og Norsk Industri er illustrerende i så måte. Økte krav til kostnadskutt og effektivisering i bransjen kan resultere i tøffere arbeidsvilkår for de ansatte i industrien, som igjen kan gi seg utslag i konflikter.

4.5 Teknisk svikt

Det klare utgangspunktet vil være at produksjonstekniske hindringer og svikt i maskiner er hendelser innenfor leverandørens kontroll som ikke vil kvalifisere som force majeure. Forarbeidene nevner uttrykkelig at tekniske problemer er eksempel på hindringer som skyldes måten virksomheten drives på og derfor ligger innenfor kontrollsfæren.²¹⁷ Sammenbrudd i maskiner kategoriseres som "rene uhell" som også ligger innenfor kontroll.²¹⁸ Spørsmålet er om det kan gjøres unntak fra dette utgangspunktet der svikten har "omfattende og avgjørende virkning for de forholdene den rammer".²¹⁹

Mestad viser til entrepriseretten og hevder med støtte i annen teori at maskinsvikt ser ut til å bli godtatt som force majeure.²²⁰ Sammenbrudd i maskiner og utstyr kan også godtas på andre områder, og særlig ved tilvirkning spesielt for bestiller eller der det ikke er mulig å oppfylle på andre måter, "t.d. ved avtalar om røyrledningstransport av gass der det berre er ein røyrledning".²²¹ Hagstrøm går imot en slik forståelse når han uttaler at entreprenører som trenger spesielle anleggsmaskiner i arbeidet, har en oppfordring til å sikre seg mot uhell på forhånd, "slik at han ikke står maktesløs når uhellet inntreffer".²²² Også Mikelsen oppstiller utgangspunktet om teknisk svikt som realdebitors risiko, men bringer inn skillet mellom typiske og ekstraordinære årsaker i vurderingen.²²³

²¹⁷ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

²¹⁸ Ot.prp. nr. 80 (1986-1987) s. 73

²¹⁹ Mestad (1991) s. 341

²²⁰ Mestad (1991) s. 341

²²¹ Mestad (1991) s. 341

²²² Hagstrøm (2011) s. 502

²²³ Mikelsen (2011) s. 59

Samlet sett synes det klart at det skal svært mye til før maskinsvikt kan anses for å ligge utenfor leverandørens kontroll. Leverandøren må ta høyde for at det kan oppstå behov for service på teknisk utstyr i løpet av en lang kontraktperiode, og han vil også ha risikoen for at eventuelle reparasjoner er vellykkede. At svikten har en omfattende og avgjørende virkning for arbeidet, synes ikke i seg selv å kunne begrunne fritak.

5 Virkninger av force majeure

5.1 Innledning

Dersom vilkårene for force majeure etter art. 1.8 er oppfylt, er den grunnleggende virkning at parten ikke skal anses for å ha misligholdt sin forpliktelse etter kontrakten, jf. art. 28.1. En sentral konsekvens er at leverandøren har krav på fristforlengelse som følge av force majeure, men forutsetningen for dette er at de prosessuelle reglene i art. 28 er overholdt. Jeg vil kort kommentere varslingsreglene før jeg går nærmere inn på de sentrale virkningene av force majeure og noen avgrensninger som kan skape vanskeligheter.

5.2 Varslingsplikt og krav om endringsordre

Parten har etter art. 28.2 en generell varslingsplikt dersom han vil "påberope seg Force Majeure". En tolkning avplikten er at parten må gi varsel når han "har de informasjonen som tilsier at det er aktuelt å påberope seg situasjonen som force majeure".²²⁴ Tidsangivelsen er "så snart som mulig", og varselet skal i henhold til art. 36.1 være skriftlig. Varselet er et første signal til kontraktspartens motpart om at en hindring har oppstått og trenger derfor ikke spesifiseres.²²⁵ Derimot må det fremgå tydelig av varselet at force majeure påberopes. Dette følger også av LG-1995-520, hvor det ikke var tilstrekkelig at "dårlig vær" var oppgitt som grunnlag for krav.

Virkningen av at det ikke er gitt varsel etter art. 28.2 er ikke helt klar, men det er mest trolig at bestemmelsen ikke er en preklusjonsregel.²²⁶

I tillegg til det generelle varselet i art. 28.2 må leverandøren fremsette krav om justering av fremdriftsplanen innen 14 dager etter at force majeure-situasjonen har opphørt, jf. art. 28.3 tredje ledd. Kravet skal fremsettes etter reglene i art. 12 til 16.

I art. 16.6 er kravet om endringsordre gjentatt ved at det uttrykkelig slås fast at reglene i art. 16 gjelder tilsvarende ved force majeure. Bestemmelsen innebærer at leverandøren må fremsette et krav om endringsordre etter art. 16.1. Dersom selskapet innrømmer force majeure,

²²⁴ Kaasen (2006) s. 718

²²⁵ Kaasen (2006) s. 718-719

²²⁶ Kaasen (2006) s. 719 og s. 723

skal det utstede endringsordre etter art. 14, jf. art. 16.2 første alternativ. Vil selskapet derimot protestere mot kravet, må det utstede en omtvistet endringsordre i henhold til art. 16.2. Etter art. 16.3 kan leverandøren kreve at spørsmålet om situasjonen kvalifiserer som force majeure avgjøres foreløpig av en ekspert. Det følger også av art. 16.6 at endringsordrekrav må fremsettes innen utløpet av fristen i art. 28.3. Formuleringen innebærer at et ellers rettmessig krav på fristforlengelse på grunn av force majeure prekluderes dersom krav om endringsordre ikke er fremsatt innen 14 dager, jf. art. 28.3. Tilvarende tolkning er lagt til grunn av Kaasen, mens ekspertavgjørelsen i PetrIus 1996 s. 157 konkluderer motsatt ut i fra at preklusjon ikke fremkommer klart og uttrykkelig av art. 28 isolert sett.²²⁷ I likhet med Kaasen mener jeg det må være grunn til å se kontrakten i sammenheng her, hvilket innebærer at henvisningen i art. 28.3 til endringsordrereglene som nevnt medfører at kravet er tapt dersom det ikke er fremsatt rettidig.

5.3 Risikofordeling

5.3.1 Virkning på fremdriftsplanen

Forutsatt at de prosessuelle vilkårene er oppfylt, skal fremdriftsplanen justeres "under hensyntagen til den forsinkelse som Leverandøren er påført som følge av Force Majeure-situasjonen", jf. art. 28.3 tredje ledd siste punktum. Siden force majeure-reguleringen er gjensidig, vil leverandøren ha krav på justering av fremdriftsplanen både dersom force majeure rammer han selv og dersom det rammer selskapet. Dette innebærer at force majeure med hensyn til fremdriften er selskapets risiko.²²⁸

Formuleringene *under hensyntagen til* og *som følge av* antyder en skjønnsmessig vurdering av hvordan fremdriftsplanen skal justeres. Ordlyden åpner opp for at fremdriftsplanen kan justeres mer enn nøyaktig den tiden som force majeure-situasjonen pågikk. Hvis en orkan gjorde at arbeidet måtte stanse i to dager, utelukker ikke ordlyden at fremdriftsplanen kan justeres med mer enn disse to dagene. Kaasen forutsetter med formuleringen "det fremgår at det ikke er noen direkte binding – i noen retning – mellom den forsinkelse hindringen isolert sett fører til

²²⁷ PetrIus 1996 s. 157, på s. 168

²²⁸ Kaasen (2006) s. 709

og den justering som skal skje i fremdriftsplanen"²²⁹ at også det motsatte er mulig, at effekten på fremdriftsplanen er *mindre* enn den forsinkelsen hindringen isolert sett medfører. Mestad konsentrerer seg om det mer praktiske at fremdriftsplanen justeres *mer*,²³⁰ men Kaasen forstår Mestad dithen at også han forutsetter at det motsatte kan skje.²³¹

Begge forfatterne påpeker at justering av fremdriftsplanen etter art. 28.3 skal skje etter de samme kriteriene som ved justering ved endringsarbeider etter art. 13.4.²³² Relevante momenter er blant annet den samlede effekten av force majeure-situasjonen og tidligere endringer eller kontraktsbrudd fra selskapets side.²³³

5.3.2 Virkning på omkostningene

Det følger av art. 28.3 første ledd at hver av partene som utgangspunkt skal dekke sine omkostninger som skyldes en force majeure-situasjon. Et unntak gjelder der det er selskapet som påberoper seg force majeure, hvor art. 18.2 kommer til anvendelse, jf. art. 28.3 annet ledd. I likhet med løsningen i andre standardkontrakter er hovedregelen i NF at leverandøren ikke kan kreve justering av kontraktsprisen ved force majeure.²³⁴ NTK har en avvikende regulering av risikoen for omkostninger ved at standarden i art. 28.4 pålegger selskapet å dekke leverandørens merkostnader ved force majeure som påvirker underkontrakt om visse marine tjenester.²³⁵

Kostnader som følge av force majeure kan bli relativt store og vil for leverandørens del særlig knytte seg til arbeidet med kontraktstingen.²³⁶ Det kan være kostnader i forbindelse med omlegging av arbeidet, full lønn til arbeidstakerne selv om det er stans i arbeidet eller utgifter og

²²⁹ Kaasen (2006) s. 724-725

²³⁰ Mestad (1991) s. 247-248

²³¹ Kaasen (2006) s. 725, note 38

²³² Kaasen (2006) s. 725, Mestad (1991) s. 248

²³³ Kaasen (2006) s. 725, Mestad (1991) s. 248

²³⁴ Kaasen (2006) s. 720

²³⁵ NTK 07 art. 28.4 første ledd

²³⁶ Mestad (1991) s. 244

tap i underkontrakter.²³⁷ Slike kostnader må leverandøren altså dekke selv der det er han som har påberopt force majeure.

For spørsmålet om kostnader er det verdt å påpeke en praktisk viktig konsekvens av force majeure. For at situasjonen ikke skal få for store følger for prosjektet, vil selskapet gjerne kreve at leverandøren forserer arbeidet, jf. art. 12. Dette gjøres ved at selskapet utsteder endringsordre etter art. 14. I et slikt tilfelle vil leverandøren ha krav på justering av kontraktsprisen, jf. art. 13.2. Den reelle virkningen av force majeure vil som følge av dette være at selskapet har en større risiko for omkostningene enn art. 28.3 isolert sett legger opp til.

5.4 Samvirkende årsaker

5.4.1 Kravet til årsakssammenheng og bevisbyrde

"I den utstrekning" i art. 28.1 setter et krav om årsakssammenheng mellom force majeure-hendelsen og den grunnleggende virkning om ikke-mislighold. Vilkåret reiser flere problemstillinger om hvilken virkning force majeure-situasjonen skal ha ved samvirkende årsaker. Et viktig poeng i den forbindelse er at det er den parten som påberoper force majeure som må "godtgjøre" at det foreligger en relevant hindring. Beviskravet er ikke tolket veldig strengt, det vil normalt være tilstrekkelig at det er rimelig sannsynlig at vilkårene for force majeure er oppfylt.²³⁸ Likevel vil det kunne være vanskelig for leverandøren å godtgjøre at force majeure er hovedårsaken til forsinkelsen og dermed grunnlag for krav om fristforlengelse.

5.4.2 Force majeure inntreffer etter allerede oppstått forsinkelse

Et første problem som kan oppstå, er at force majeure-situasjonen inntreffer etter at leverandøren allerede har pådratt seg forsinkelse.²³⁹ Den opprinnelige forsinkelsen er et kontraktsbrudd som leverandøren risikoen for, slik at selskapet vil ha krav på dagmulkt dersom den oppsatte dagmulchtsanksjonerte milepælen ikke nås, jf. art. 24.2. Den senere forsinkelsen, som skyldes force majeure, vil isolert sett gi leverandøren krav på fristforlengelse.

²³⁷ Mestad (1991) s. 244-245, Kaasen (2006) s. 721

²³⁸ Kaasen (2006) s. 715-716

²³⁹ Kaasen (2006) s. 716

Spørsmålet er om kravet til årsakssammenheng i art. 28.1 er oppfylt for den siste hindringen, eller om force majeure-situasjonen derimot er en adekvat følge av den opprinnelige forsinkelsen og dermed ikke relevant som grunnlag for fristforlengelse.²⁴⁰

Vurderingen av kravet til adekvat årsakssammenheng kan avhenge av hvor sterkt leverandøren er å bebreide for den opprinnelige forsinkelsen.²⁴¹ Dersom den opprinnelige forsinkelsen skyldes "grovere former for skyld",²⁴² hvilket må kunne sies å omfatte forsett og grov uaktsomhet, er det antatt at leverandøren ikke kan påberope en senere inntruffet, avledet hindring som force majeure.²⁴³

Skyldes den opprinnelige forsinkelsen uaktsomhet i prosjektstyringen eller andre vanlige forhold, er det derimot trolig at force majeure-situasjonen er relevant ved vurderingen av den totale virkningen av forsinkelsen.²⁴⁴ Under fremstillingen av entreprisekontrakten argumenterer Mestad for at dagmulksansvaret suspenderes så lenge arbeidet hindres av force majeure.²⁴⁵ Kaasen kommenterer at Mestads resonnement synes relevant for NF 05,²⁴⁶ og med tilsvarende regulering i NF 07 burde det være relevant også for gjeldende versjon.

5.4.3 Force majeure inntreffer samtidig med annen hindring

Force majeure kan også oppstå samtidig med en hindring som leverandøren har risikoen for, eksempelvis underbemanning eller feil i utført arbeid. Spørsmålet er om man i et slikt tilfelle kan anse én av årsakene til forsinkelsen som den dominerende og tilskrive hele risikoen for forsinkelsen til den part som etter kontrakten har ansvaret for denne.

Svaret er trolig nei, idet en slik løsning ville lempe urimelig mye risiko over på den ene av partene selv om begge har misligholdt kontrakten.²⁴⁷ I stedet fordeler man ansvaret for forsin-

²⁴⁰ Kaasen (2006) s. 716

²⁴¹ Kaasen (2006) s. 716, Mestad (1991) s. 171, Krüger (1989) s. 810

²⁴² Krüger (1989) s. 810

²⁴³ Kaasen (2006) s. 716, Krüger (1989) s. 810

²⁴⁴ Kaasen (2006) s. 716

²⁴⁵ Mestad (1991) s. 171-172

²⁴⁶ Kaasen (2006) s. 716, note 22

²⁴⁷ Kaasen (2006) s. 717

kelsen "forholdsmessig på de forsinkelsesårsaker som samlet har ledet til den aktuelle forsinkelse".²⁴⁸ Løsningen med fordeling av ansvaret har preg av rettferdighetsbetraktninger og hensynet til balanse i kontraktsforholdet.

I en uttrykket voldgiftsdom fra 1991 ble prinsippet om ansvar etter hovedårsakslæren fraveket til fordel for en slik forholdsmessig fordeling av ansvar der begge partene hadde bidratt til forsinkelsen.²⁴⁹ Begrunnelsen var at det må være mulig å sanksjonere en part som har misligholdt kontrakten og blitt forsinket, selv om den andre parten samtidig har bidratt med en annen forsinkende faktor.²⁵⁰

5.5 Forholdet til NF art. 29

Art. 29.1 oppstiller en ubetinget utbedringsplikt for leverandøren ved skade på kontraktsgjenstanden frem til levering. Skyldes skaden en force majeure-hendelse, tilsier systemet i kontrakten at virkningen om ikke-mislighold i art. 28.1 fortsatt må komme til anvendelse. Kaasen uttrykker dette som at force majeure-reguleringen går foran "fordi den innebærer justeringer av de grunnleggende kontraktsplikter som art. 29.1 pålegger leverandøren å oppfylle".²⁵¹ Deresom eksempelvis en flom som oppfyller vilkårene for force majeure medfører skade på kontraktsgjenstanden noen dager før levering, vil leverandøren ha krav på fristforlengelse etter art. 28.3. Han vil da først ha krav på justert fremdriftsplan, deretter plikt til å utbedre skaden og levere til ny leveringsdato.

²⁴⁸ Kaasen (2006) s. 717

²⁴⁹ Kaasen (2006) s. 717

²⁵⁰ Kaasen (2006) s. 717

²⁵¹ Kaasen (2006) s. 763

6 Konklusjoner

Fremstillingen viser at vilkårene i art. 1.8 skal forstås strengt. Allerede utgangspunktet som nevnt innledningsvis, om at force majeure markerer et unntak fra oppfyllelesssvikt som et kontraktsbrudd, antyder en streng forståelse. I samme retning taler likhetene med kontrollansvaret.

Utgangspunktet om en streng fortolkning er sentral for fastleggelsen av grensene for de ulike vilkårene. Der løsningen er usikker, vil funksjonsfordelingen i kontrakten kunne ha betydning for tolkningen. Det grunnleggende spørsmål er hvem av partene som er nærmest til å bære risikoen for den aktuelle hendelsen. Dersom det er leverandøren som har påberopt force majeure, vil en risikobetraktning i stor grad falle i hans disfavør, da hans grunnleggende forpliktelse under NF er å levere på tid.

Underveis i oppgaven har jeg konkludert at det ikke er et selvstendig krav at hendelsen skjer brått, ei heller at det må foreligge objektiv umulighet for å tilfredsstille kravet til hindringsvirkning. Videre skal grensen for kontrollvilkåret trekkes etter et kontroll- og påvirkningsperspektiv. Selv om bransjepraksis kan antyde et lempeligere kontrollvilkår, har jeg ikke funnet tilstrekkelige holdepunkter i relevante rettskildefaktorer for at en slik praksis kan tillegges betydning. Praksisen kan være utslag av forretningsmessige hensyn, hvor selskapet godtar force majeure som grunnlag for fristforlengelse for å opprettholde et godt forhold til leverandøren gjennom en langvarig kontraktsperiode. En mulig konsekvens av økende effektivitetskrav og kostnadskutt i bransjen er at selskapet vil stramme inn på en slik praksis og tolke vilkårene så strengt som det er rettslig grunnlag for.

Et annet mulig utviklingstrekk er at det kan bli vanskeligere å påberope uvær som force majeure. Etter hvert som ekstremvær blir det normale, vil det stilles større krav til hva leverandøren bør forutse på kontraktstidspunktet. Under synspunktet at det kun er ekstraordinære forhold som er force majeure, kan økende nedbørsmengder og flere orkaner aktualisere spørsmålet om uvær overhodet kan anses som en relevant hindring. Større værrisiko for leverandøren kan også tenkes å påvirke kontrakten i form av individuelle tilpasninger og flere forbehold.

Den sentrale virkning av force majeure er at leverandøren har krav på fristforlengelse. Som jeg har vist kan retten til ekstra tid innskrenkes gjennom kravet til årsakssammenheng i art. 28.1 der forsinkelsen skyldes flere forhold.

7 Kilder

7.1 Standardkontrakter

NF 07	Norsk Fabrikasjonskontrakt 2007.
NTK 07	Norsk Totalkontrakt 2007.
NTK 07 MOD	Norsk Totalkontrakt 2007 Modifikasjon.
NSC 05	Norwegian Subsea Contract 2005.
Hydro-kontrakten	Norsk Hydros Oseberg-kontrakt (Alminnelige kontraktsbetingelser for utstysrleveranser). I: Standard Offshore byggekontrakter (norske) 1983-84.
NIFO-MVL-kontrakten	Kontrakt mellom Norsk Industriforening for Operatørselskaper og Mekaniske Verksteders Landsforening. I: Standard Offshore byggekontrakter (norske) 1983-84.
Statoil-kontrakten	Statoils Gullfaks B-kontrakt. I: Standard Offshore byggekontrakter (norske) 1983-84.
LOGIC Construction	General Conditions of Contract (including Guidance Notes) for Construction. LOGIC. Edition 2. 2003. http://www.logic-oil.com/standard-contracts/documents [Sitert 21. januar 2014]
Shipbuilding 2000	Standard Form Shipbuilding Contract 2000.
NS 8407	Norsk Standard 8407. Alminnelige kontraktsbestemmelser for totalentrepriser. 2011.
NS 8405	Norsk Standard 8405. Norsk bygge- og anleggskontrakt. 2. utgave, 2008.
ICC Force Majeure Clause 2003	ICC Force Majeure Clause 2003. International Chamber of Commerce (ICC), Commission on Commercial Law and Practice.

7.2 Lover og traktater

1907	Lov om kjøp av 24. mai 1907 nr. 2 (opph.)
1988	Lov om kjøp (kjøpsloven) av 13. mai 1988 nr. 27
1989	Lov om håndverkertjenester m.m for forbrukere (håndverkertjenesteloven) av 16. juni 1989 nr. 63
1992	Lov om avhending av fast eiendom (avhendingslova) av 3. juli 1992 nr. 93
1997	Lov om avtaler med forbrukar om oppføring av ny bustad m.m. (bustadoppføringslova) av 13. juni 1997 nr. 43
CISG	United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG), Wien 11. april 1980

7.3 Forarbeider

Ot.prp. nr. 80 (1986-1987)	Om A Kjøpslov B Lov om samtykke til ratifikasjon av FN-konvensjonen om kontrakter for internasjonale løsørekjøp, vedtatt 11. april 1980.
Ot.prp. nr. 21 (1996-97)	Om lov om avtaler med forbrukar om oppføring av ny bustad m.m (bustadoppføringslova).

7.4 Rettspraksis og ekspertavgjørelser

Rt. 1919 s. 167
Rt. 1934 s. 507
Rt. 1935 s. 122
Rt. 1951 s. 371 (Vedbolag-dommen)
Rt. 1962 s. 175
Rt. 1970 s. 1059
Rt. 1988 s. 276 (Røstad-dommen)
Rt. 1988 s. 295 (Skjelsvik-dommen)
Rt. 1999 s. 922

Rt. 2003 s. 1132

Rt. 2004 s. 675 (Agurkpinnedommen)

Rt. 2010 s. 1345

Rt. 2012 s. 1537

HR-2014-738-A

LG-1995-520

LH-2011-146195

LB-2011-95644

PetrIus 1996 s. 97 [1992]

PetrIus 1996 s. 157 [1989]

7.5 Litteratur

- Brautaset (1998) Brautaset, Are. *Kontraktsreguleringen ved salg av gass*. I: Norsk gassavsetning: Rettslige hovedelementer. Oslo, 1998, s. 41-278.
- Brunner (2009) Brunner, Christoph. *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles: Exemption for Non-Performance in International Arbitration*. Alpher aan den Rijn, 2009.
- Bruserud (2010) Bruserud, Herman. *Hardshipklausuler*. Bergen, 2010.
- Bergem (2008) Bergem, John Egil, Berte-Elen R. Konow og Stein Rognlien. *Kjøpsloven 1988 og FN-konvensjonen 1980 om internasjonale løsørekjøp: med kommentarer*. 3. utgave. Oslo, 2008.
- Bugge (2008) Bugge, Hans Chr. "Klimarett" – *Et essay om et rettsområde i utvikling*. I: Miljørettslige emner: Festskrift til Ellen Margrethe Basse. Helle Tegner Anker og Birgitte Egelund Olsen (red.). København, 2008, s. 81-101.
- Dyrland (2006) Dyrland, Sondre. *Det nye gassmarkedet – om standardkontrakter for kortsiktig gassalg i Europa og USA*. Oslo, 2006.

- Hagstrøm (2011) Hagstrøm, Viggo. *Obligasjonsrett*. 2. utgave. Oslo, 2011.
- Kaasen (2006) Kaasen, Knut. *Petroleumskontrakter: Med kommentarer til NF 05 og NTK 05*. Oslo, 2006.
- Krüger (1989) Krüger, Kai. *Norsk kontraktsrett*. Bergen, 1989.
- Krüger (1999) Krüger, Kai. *Norsk kjøpsrett*. 4. utgave. Bergen, 1999.
- Lilleholt (2014) Lilleholt, Kåre. *Kontraktsrett og obligasjonsrett*. I: Knophs oversikt over Norges rett. 14. utgave. Oslo, 2014, s. 210-276.
- Marthinussen (2010) Marthinussen, Karl, Heikki Giverholt og Hans-Jørgen Arvesen. *NS 8405 med kommentarer*. 3. utgave. Oslo, 2010.
- Marthinussen (2012) Marthinussen, Karl, Heikki Giverholt og Hans-Jørgen Arvesen. *NS 8407: Alminnelige kontraktsbestemmelser for totalentrepri-ser med kommentarer*. Oslo, 2012.
- Mestad (1991) Mestad, Ola. *Om force majeure og risikofordeling i kontrakt*. Oslo, 1991.
- Mikelsen (2011) Mikelsen, Anders Bernhard. *Hindringsfritak: Det såkalte kontrollansvaret i kjøpsloven § 27*. Oslo, 2011.
- Nazarian (2007) Nazarian, Henriette. *Lojalitetsplikt i kontraktsforhold*. Oslo, 2007.
- Sandvik (2004) Sandvik, Björn. *Säljarens kontrollansvar: Skadeståndsansva-rets grund och omfattning enligt köplagen och CISG*. Åbo, 2004.
- Simonsen (2011) Simonsen, Lasse. *Vegsaltdommen – Rt-2010-1345*. I: Nytt i privatretten. 13. årgang. 1/2011, s. 10-14. (Sitert fra Lovdata)
- Sørli (2006) Sørli, Arne-Martin H. *Salg av flytende naturgass (LNG): Kort-tidskontraktenes risikofordeling med særlig vekt på selgers ho-vedforpliktelser*. Oslo, 2006.
- Tørum (2007) Tørum, Amund Bjøranger. *Direktekrav: Særlig om direktekrav*

ved kjøp, tilvirkning og entreprise: Formuesrettslige analyser i komparativ belysning. Oslo, 2007.

Tørum (2010) Tørum, Amund Bjøranger. *Sammenlignende analyser av fabrikasjon og entreprise*. I: Tidsskrift for forretningsjus. 2010, s. 147-195. (Sitert fra Lovdata)

Woxholth (2012) Woxholth, Geir. *Avtalerett*. 8. utg. Oslo, 2012.

7.6 Andre kilder

Benestad (2013) Benestad, Rasmus. *Mer varme gir ekstremnedbør*. I: Aftenposten 24.10.2013. (Sitert fra Retriever)

Bjørnstad (2014) Bjørnstad, Sigurd, Gunnar Kagge og Ida de Rosa. *Fikk 80 kroner mer i timen*. Aftenposten, publisert på nett. 02.04.2014. (Sitert fra Retriever)

Christensen (2014) Christensen, Arnfinn. *Flere skybrudd i vente*. 24.02.2014. <http://www.yr.no/nyheter/1.11565305> [sitert 17.03.2014]

FNs klimapanel (2014) IPCC WGII AR5. *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Summary for Policymakers. IPCC, 2014. <http://ipcc.ch/> [Sitert 01.04.2014]

Honningsøy (2014) Honningsøy, Kirsti Haga. - *Vi må ha et lønnsoppgjør på 2-tallet*. NRK, publisert på nett. 10.03.2014. (Sitert fra Retriever)

NATO Shipping Centre (2013) NATO Shipping Centre. *Pirate Activity in the High Risk Area*. 2013. <http://www.shipping.nato.int/Pages/Piracystatistics.aspx> [Sitert 08.04.2014]

NHO (2014) NHO. *Oppgjøret i gang*. Publisert på nett. 10. mars 2014. (Sitert fra Retriever)

Norges Rederiforbund (2012) Norges Rederiforbund. *Bedre beskyttelse gir færre piratangrep*. 13.06.2012. <http://ret.nu/gs2SJJtm> [Sitert 28.03.2014]

NTB (2014) NTB og Marius Lorentzen. *Her er kravene i industrioppgjøret*.

- E24, publisert på nett. 10.03.2014. (Sitert fra Retriever)
- NVE (2014) NVE Rapport 2014:8. *Erferinger fra ekstremværet Hilde, november 2013*. (2014)
http://webby.nve.no/publikasjoner/rapport/2014/rapport2014_08.pdf [Sitert 24.04.2014]
- Pedersen (2011) Pedersen, Kamilla, Astrid Rommetveit. *Hva er et "ekstremvær"?* 25.11.2011, oppdatert 05.12.2013.
<http://www.yr.no/nyheter/1.7890946> [Sitert 17.03.2014]
- Pedersen (2013) Pedersen, Kamilla. *Her herjet "Ivar" fra seg*. 13.12.2013.
<http://www.yr.no/nyheter/1.11416310> [Sitert 17. mars 2014]
- Salvesen (2014) Salvesen, Geir. *Mye mer ekstremnedbør*. I: Aftenposten. 01.04.2014.
- Skotheim (2011) Skotheim, Liv, Ørjan Torheim. *Askeskyen rykker nærmere*. I: Stavanger Aftenblad. 23.05.2011. (Sitert fra Retriever)
- SSB (2014) SSB. *Arbeidskonflikter: Tabell: 07952: Arbeidstakarar i arbeidskonflikt og tapte arbeidsdagar etter næringshovudområde (SN 2007)*.
<https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/Define.asp?subjectco-co-de=&ProductId=&MainTable=ArbKonfliktNaer&nvl=&PLanguage=0&nyTmpVar=true&CMSSubjectArea=arbeid-og-lonn&KortNavnWeb=arbkonfl&StatVariant=&checked=true>
 [Sitert 31.03.2014]
- Store norske leksikon (2012) Store norske leksikon. *Force majeure*. 04.12.2012.
http://snl.no/force_majeure [Sitert 11.02.2014]
- UiO/Språkrådet (2010) Universitetet i Oslo i samarbeid med Språkrådet. *Bokmålsordboka* (2010). <http://nob-ordbok.uio.no> [Sitert 10.03.2014]